

J. P U Z I N A S

NAUJAUSIŲ PROISTORINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

(1918 — 1938 METŲ
LIETUVOS PROISTORINIŲ
TYRINĖJIMŲ APŽVALGA)

Kaunas 1938 m.

I V A D A S

Lietuvos proistorės mokslas yra dar labai jaunas¹⁾. Nors jo pradmenys siekia XIX amžiaus pradžią, romantizmo periodą, kada ir Lietuvą buvo pasiekęs dvasinis sąjūdis, paskatinęs labiau pažinti savo krašto praeitį, kalbą ir kitas tautines savybes, tačiau tik apie praėjusio amžiaus vidurį buvo labiau ir žymiai rimčiau susirūpinta Lietuvos prosenovės reikalais. Vyriausias šio darbo skatintojas ir vykdytojas buvo gr. Eustachas Tiškevičius. Jo rūpesčiu 1855 m. Vilniuje buvo įsteigta archeologinė komisija ir 1856 m. atidarytas muziejus. Siose įstaigose ir buvo sutelktas visas Lietuvos senovės paminklų renkamasis bei tiriamasis darbas. Tačiau nelaimingos politinės krašto aplinkybės gražiai pradėtą darbą sugriovė: archeologinė komisija liko likviduota, turtingas Vilniaus istorinis muziejus išskirstytas ir vertingesni eksponatai išvežti į kitus Rusijos muziejus. Tik praėjusio amžiaus pabaigoje ir mūsu amžiaus pradžioje Lietuvos proistorės darbas pagyvėjo. Tuo metu keletas Petrapilio archeologinės komisijos siųstų asmenų atliko eilę kasinėjimų, kuriie mūsų proistorės mokslui yra suteikę

¹⁾ Plačiau apie Lietuvos proistorės mokslo raidą esu rašęs šiuose savo darbuose: Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen. Kaunas 1935, VIII + 134 psl.; Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX amž. gale ir XX a. pradžioje. — Senovė, t. I, Kaunas 1935, psl. 157—188; Aušros laikotarpio archeologija. — Vairas 1935, Nr. 12, psl. 401—411; T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas. — Naujoji Romuva 1936, Nr. 7, psl. 149—152; Dr. J. Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas. — Akademikas 1937, Nr. 3, psl. 64—65; Tadas Daugirdas. — Lietuviškoji Enciklopedija, t. VI, 1937, psl. 95—104; Ludwik Krzywicki — badacz grodzisk litewskich. — Ludwig Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości. Warszawa 1938, psl. 135—138; plg. dar: P. Tarasenka, Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas 1928, psl. 8—52.

gana daug sistemingiau ištirtos medžiagos. Tik, deja, labai maža tų tyrinėtojų dalis yra paskelbę savo kasinėjimų rezultatus. Prie žymiausių ano laikotarpio tyrinėtojų tenka priskirti F. V. Pokrovskį, kasinėjusį rytinėje Lietuvos dalyje naujojo geležies amžiaus pilkapius ir sudariusį buvusių Vilniaus, Kauно ir Gardino gubernijų archeologinius žemėlapius, Liudviką Kšywickį, beveik dešimtmetį tyrinėjusį Lietuvos pilialkalnius, Vandaliną Šukevičių, žymiausią Vilniaus krašto proistorės tyrinėtoją, ir pagaliau Tadą Daugirdą, sistemingai; nors ir nedaug, kasinėjusį įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynus Žemaičiuose ir surinkusį didelį prieistorinių radinių rinkinį, kurs dabar sudaro nemažą Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus prieistorinio skyriaus dalį.

Po Didžiojo Karo, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tuoju susirūpinta savo proistorės tyrimu. Jau 1918 m. pabaigoje Vilniuje buvo įsteigta archeologijos komisija. Tačiau 1919 m. lapkričio mén. 1 d., mirus energingam mūsų prosenovės tyrinėtojui Tadui Daugirdui, visas darbas pašlijo. Vėliau, nors Valstybinė Archeologijos Komisija ir būdavo sudarinėjama iš kompetentingų asmenų, turėjusių labai daug gerų norų, tačiau jie, turėdami daug savo tiesioginio darbo kitose įstaigose, negalėjo atsidėti moksliniams proistorės tyrinėjimams ir senovės paminklų apsaugos darbui. Iki 1934 m. Valstybinėje Archeologijos Komisijoje nebuvo nei vieno nuolatinio apmokamo žmogaus, kurs būtų galėjęs dirbti bent organizacinių senovės paminklų apsaugos darbą. Per tą laiką, deja, nebuvo paruošta naujų jėgų, neišleistas taip būtinai reikalingas senovės paminklų apsaugos įstatymas ir šiaip per tuos du nepriklausomo gyvenimo dešimtmiečius nepadaryta tiek, kiek buvo galima ir net reikėjo atlikti. Bet vis dėlto pastaruoju metu jaučiamas žymiai didesnis susirūpinimas šiais reikalais. Susirūpinta naujų jėgų paruošimu, atlikta nemaža kasinėjimu, V. D. Kultūros Muziejuje atidarytas prieistorinis skyrius, Humanitarinių Mokslų Fakultete nuo 1937 m. rudens semestro Lietuvos proistorė ir archeologijos įvadas yra įtraukta į istorijos skyriaus privalomų dalykų eilę ir t. t.

Per praėjusį dvidešimtmetį susikaupė gana daug naujos medžiagos, kuri suteikia mums progos kiek aiškiau pažvelgti į mūsų taip mažai ištirtą proistorę, leidžia nors bendrais bru-

žais rekonstruoti prieistorinių laikų žmonių gyvenimą, padeda išaiškinti vieną kitą proistorinės praeities problemą ir verčia mus iš naujo perkainoti bei kitaip išaiškinti ankstyvesnėje proistorinėje literatūroje įsigalėjusias teorijas. Čia pabandysiu trumpai peržvelgti chronologine tvarka pačius naujausius radinius ir apibūdinti pačius svarbiausius ligšiolinių proistorinių tyrinėjimų rezultatus²). Be to, šio darbo tikslas yra paskelbti nors mažą dalį naujausios medžiagos, kol susilaiksime atskirų studijų apie paskutiniųjų laikų tyrinėjimus.

I

SENASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA PALEOLITAS

(Nuo apgyvendinimo pradžios iki 8000 pr. Kr.)

Lietuvos apgyvendinimo pradmenys ir pačių pirmųjų šio krašto gyventojų kultūros bruožai tuo tarpu dar nėra kaip reikiant išaiškinti; maža kas yra bandęs dabar turimąjį medžiagą panagrinėti, ją suklasifikuoti ir įterpti į chronologinius rėmus. Iki paskutiniųjų laikų to ankstyvojo poledyninio laikotarpio radinių turėta labai maža, todėl ir nebuvo įmanoma pradėti aiškinti šio paties ankstyviausio periodo problemą. Lig šiol daugumas proistorikų buvo nuomonės, kad patys pirmieji žmonės Rytų Pabaltijy, kartu ir Lietuvoje, pasirodė tik viduriniame akmens amžiuje, arba mezolite. Tačiau dabar turimoji medžiaga mus jau nukelia į žymiai tolimesnius laikus, į ankstyvąjį poledyninį laikotarpi. Apie ankstyvą žmonių pasiodymą mūsų krašte kalba ne tik jau anksčiau³) pietinės Lietuvos smėlynuose (pvz., Mergežeryje, Mančiagirėje, Zarvinose, Rudnioje, Vieciūnuose ir Zaviežoje) surasti paleolitinio pobūdžio titnaginiai

²⁾ Trumpiau apie naujausius proistorinius tyrinėjimus Lietuvoje (tik iki vidurinio geležies amžiaus) esu rašęs: Naujausių Lietuvos proistorinių tyrinėjimų bruožai. — Naujoji Romuva 1938, Nr. 12, psl. 281—285, Nr. 13, psl. 309—312, Nr. 15—16, psl. 372—375, Nr. 18, psl. 421—424; Stand der archäologischen Forschungen in Litauen. — Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference. Riga 1938, psl. 62—69.

³⁾ Sprawozdania Polskiej Akad. Um., t. 37, Nr. 9, psl. 33—34 (Wł. Antoniewicz).

svidrinės kultūros dirbiniai⁴), bet ir paskutiniu metu Puvočiuose (Merkinės vls., Alytaus aps.) naujai aptikta šios kultūros medžiaga⁵). Čia, kaip matyti iš tuos radinius prisiuntusio matininko Prano Adomėno pranešimo, Merkio kranto smėlyne „vienoje krūvelėje“, savo pirmykštėje padėtyje, buvo surasta Gravette'o tipo antgalių (Pav. 1:6), gražių Font-Roberto tipo titnaginių strėlių su nuskaldytu koteliu (Pav. 1:1-5), daug peiliukų ir šiaip titnago skaldinių. Sie Puvočių titnaginiai dirbiniai, savo tipais būdami visai artimi Lenkijos svidrinės kultūros dirbiniams, greičiausiai tenka priskirti senojo akmens amžiaus, arba paleolito, galui, nors Lietuvoje griežtai nustatyti svidrinės kultūros dirbinių paleolitinį ar mezolitinį charakterį dėl sistemingu tyrinėjimų trūkumo tuo tarpu dar neįmanoma. Tačiau, kaip matyti iš dabar turimos svidrinės kultūros medžiagos, ankstyvieji šios kultūros dirbinių tipai koncentruojasi pietinėje Lietuvoje. Iš to mes galime spręsti, kad pietinės Lietuvos aukštumose, iš kur ledynai anksčiausiai buvo pasitraukę, žmogus pirmiausia įkėlė savo koją. Sie pirmieji Lietuvos gyventojai buvo, be abejo, paleolitinės kultūros atstovai.

⁴) Svidrinė kultūra pavadinta Lenkų proistoriko Krukowskio pagal radinius, surastus 1922 m. Świdry Wielkie, Grójec'o aps. Plg. S. Kruckowski, Znaczenie stref recesywnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoż zlodowacenia w Polsce. — Wiadomości Archeologiczne, t. VII, 1922, psl. 92 tt.; tas pats, Uwagi o stanowisku wydmowem Górkî w Świdrach Wielkich. — Wiadomości Archeologiczne, t. VIII, psl. 49 tt. L. Kozłowskis šią kultūrą vadina „chvalibogovicu“ kultūra pagal Chwalibogowicy stovyklą (Pinczowo aps.), plg. L. Kozłowski, Die Steinzeit im Dünengebiet der kleinpolnischen Höhe. Lemberg 1923, p. 18; tas pats, Młodsza epoka kamienna w Polsce. Lwów 1924, psl. 4—8; tas pats, Die epipaläolithischen Kulturen in Świdry und Chwalibogowice. — Prähistorische Zeitschrift 27, 1936, psl. 252—258. Dėl svidrinės kultūros chronologijos žiūr.: L. Sawicki, Das Alter Swidérien — Industrie im Lichte der Geomorphologie des Weichselurstromtals der Umgebung von Warschau. — Festschrift zur 100 — Jahrfeier des Museums vorgeschr. Altertümer in Kiel. Neumünster 1936, psl. 18—52; tas pats, Wiek przemysłu Świderskiego w świetle geomorfologii podwarszawskiego odcinka pradoliny Wisły. — Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Wł. Dementrykiewicza. Poznań 1930, psl. 9 tt.

⁵) Puvočių radiniai yra V. D. Kultūros Muziejaus prieistoriniame skyriuje, inv. Nr. 617:1-32.

Kada pietinėje Lietuvos dalyje pasirodė patys pirmieji žmonės, apytiksliai metų skaičiais tuo tarpu dar neįmanoma nustatyti. Tačiau, kaip matyti iš paskutinių tyrinėjimų Rytų Prūsuose, salygos žmonėms atklajoti į mūsų kraštą buvo susidariusios jau gana anksti. Pvz., paskutiniuoju metu dr. Hugo Grossas žiedadulkių arba polių analizės būdu yra nustatęs, kad patys seniausieji Prūsų žemės žmonių būvimo pėdsakai siekia net 18000 metų pr. Kr.⁶). Siam laikotarpiui yra priskiriamas Kulmo aps. (Vakarų Prūsuose) surastas šiaurės elnio ragas su aiškiomis piovimo žymėmis. Be to, Rytų Prūsuose žiedadulkių analizės būdu yra pavykę priskirti senajam akmens amžiui ir daugiau kaulinių dirbinių, pvz.: P e l k i u (Labguvos aps.) šiaurės elnio ragas su piaustymo žymėmis priskiriamas maždaug 14000 pr. Kr., O p ř r ū t u (Pilkalnio aps.) kaulinis ietigalis apie 11000 pr. Kr., G u m b i n ē s kaulinis ietigalis apie 9000 pr. Kr. (šiuo metu ledynai jau buvo pastraukę iki Östergötlando ir pietinės Suomijos) ir O p ř r ū t u kaulinis durklas apie 8500 pr. Kr.⁷). Nors Lietuvoje tuo tarpu tokį ankstyvaus tipo kaulinių dirbinių dar neturima, bet, reikia tikėtis, kad ateityje ir mūsų krašte, ypač pietinėje ir rytinėje dalyje, kur dėl ledynų susidariusios salygos žmonėms gyventi yra buvusios beveik tos pačios, kaip ir Rytų Prūsuose, tokį radinių bus surasta.

Kurios kilmės yra buvę tie patys seniausieji Lietuvos gyventojai, dar negalima nustatyti. I Lietuvą jie yra atėję greičiausiai iš pietų vakarų paskui betirpstančius ledynus. Šio laikotarpio žmonės buvo klajokliai, žvejai, medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai. Salygos žmonėms gyventi yra buvusios

⁶⁾ Dr. H. Gross, Auf den Spuren der Steinzeitjäger vor 8000 bis 20000 Jahren in Altpreussen. — Altpreussen, Jahrgang 2, Heft 4, 1937, psl. 156; tas pats, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen. — Prussia, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz, Bd. 32, Heft 1, Königsberg Pr. 1938, p. 118.

⁷⁾ H. Gross, Der erste sichere Fund einer paläolithischen Geräts in Ostpreussen. — Mannus 1937, 29. Jahrgang, Heft 1, psl. 113—118; tas pats, Neue Ergebnisse ostpreussischer Späteiszeitforschungen. — Forschungen und Fortschritte, 1937, Nr. 25; tas pats, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, l. c. psl. 96—116; tas pats, Die bearbeiteten Rengeweihe Ostpreussens. — Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit, 14. Jahrg., 1938, Heft 5, psl. 117—124.

gana sunkios. Klimatas, kaip matyti iš durpynų tyrinėjimų⁸), yra buvęs subarktinis: vasarą vesus, o žiemą labai šaltas. Lietuvos gamta buvo labai panaši į dabartinę Laplandijos, Špicbergeno ar arktinės Rusijos gamtą.

II

VIDURINIS AKMENS AMŽIUS, ARBA MEZOLITAS (8000—3000 pr. Kr.)

Daug daugiau radinių turime iš vidurinio akmens amžiaus. Ledynams galutinai pasitraukus ir pagerėjus klimatui, Lietuvoje susidarė žymiai palankesnės sąlygos žmonėms gyventi. Saltas klimatas, vyraus poledyniniame laikotarpyje, pamažu sušvelnėjo, temperatūra pakilo ir pasidarė šilčiau. Tačiau klimatas gerėjo gana iš lėto: iš pradžių jis dar buvo vėsokas (preborealinis), vėliau tapo borealinis (šiltas ir sausas), o mezolito gale atlantinis (labai šiltas ir drėgnas)⁹). Kintant klimatui, apkito ir Lietuvos žemėvaizdis. Paplito miškai. I Lietuvą atsikelia vis didesni žmonių būriai ir laikinai sustoja dideliuose smėlynuose palai upes ir ežerus. Todėl ir nenuostabu, kad tokiuose smėlynuose randama daugano laikotarpio žmonių gyvenimo pėdsakų: įvairių titnago dirbinių, baigtų ir nebaigtų skaldyti. Be to, dabartiniuose durpynuose, vadinasi, ankstyvesnių laikų ežerų vietose, aptinkame įvairių įrankių, padirbtų iš kaulo ir rago.

Viduriniame akmens amžiuje, remdamiesi naujausia medžiaga, mes jau galime išskirti dvi kultūras: titnagine ir kaulinę. Sios dvi kultūros, kaip matome, skiriasi ne tik medžiaga, iš kurios būdavo dirbami įvairūs įrankiai, bet taip pat ir radinių vietomis. Titnaginiai dirbiniai randami smėlynuose,

⁸⁾ K. Brundza, Lietuvos miškų istorijos pradmenys. Kaunas 1934, psl. 13 tt.; H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, 1. c. plg. poledyninės klimato raidos lentelę Rytų Prūsams tarp psl. 88 ir 89.

⁹⁾ H. Gross, Auf den Spuren etc., 1. c. (lentelė).

vadinasi, tokiose vietose, kur kauliniai ir kiti organinės medžiagos dirbiniai negalėjo išlikti, o kauliniai bei raginiai įrankiai aptinkami tik durpynuose, senose buvusių upių vagose ar šiaip nuolat drėgnose vietose. Titnaginė kultūra, kurią tenka pirmiausia paliesti, nėra vienalytė, ir čia išsiskiria dar dvi grupės: svidrinė ir tardenuazinė¹⁰).

Svidrinė kultūra, Lietuvoje pasirodžiusi senojo akmens amžiaus pabaigoje, gražiausiai pasireiškė mezolite. Šios kultūros titnaginių dirbinių (Gravette'o antgalių, Font-Roberto tipo strėlių, apvalių paplokščių gremžtukų ir kt.) per paskutinį dešimtmetį yra surinkęs labai didelį kiekį K. Jablonskis šiose vietose: Draseikiuose, Lapių vls., Kauno aps. (čia surasta net per šimtą apvalios formos paplokščių gremžtukų), Varpiuose, Jonavos vls., Kauno aps., Skaruliuose, Jonavos vls., Saleninkuose, Jonavos vls., Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kauno aps., Petrošiūnuose, Pažaislio vls., Lauomeniuose, A. Panemunės vls., Kauno aps., Linkuvoje, Lapių vls., Merkinėje (dešiniajame Nemuno krante), Alytaus aps., Maksimonyse, Merkinės vls., Alytaus aps. (čia rasta net apie 600 svidrinės tardenuazinės kultūros titnaginių dirbinių). Mardasave, Merkinės vls. (rėžtukai) ir prie Glyno ežero, Merkinės vls.¹¹). Be to, svidrinės kultūros dirbinių V. D. Kultūros Muziejuje yra iš Darsuniškio (Kauno aps.), Stavidvario (Lapių vls., Kauno aps.) ir Radikių (Lapių vls.). Taigi, tuo tarpu daugiausia svidrinės kultūros dirbinių surasta pietinėje Lietuvos dalyje, ypač Merkio ir vid. Nemuno pakrantėse, ir Kauno apylinkėse (Nemuno ir Neries pakrančių smėlynuose). Be abejo, ateityje, dažniau pradėjus apžiūrinėti akmens amžiaus sodybas, ir kitose vietose bus susidurta su šios kultūros liekanomis. Labai daug svidrinės kultūros dirbinių surasta ir kaimyniniuose kraštuose: Guduose, šiaurinėje Lenkijoje, Rytų ir Vakarų Prūsuose. Latvijoje lig šiol dar nerasta šios kultūros pėdsakų. Toliausia į šiaurę nuo Lietuvos svidrinė kultūra yra pasiekusi Kundą (Estijoje), kur prieš keletą metų buvo surasta tipišku

¹⁰) Tardenuazinė kultūra pavadinta pagal radinius, surastus Fère en Tardenois (Prancūzijoje).

¹¹) Visi radiniai yra p. K. Jablonskio privatiname rinkinyje.

svidrinės kultūros strėlių¹²). I Lietuvą svidrinė kultūra greičiausiai yra atėjusi iš pietų, kur ji jau paleolite buvo labai gražiai pasireiškusi pietinėje ir vidurinėje Lenkijoje.

Tardenuazinės kultūros dirbinių skaičius taip pat gerokai padidėjo. Lig šiol tardenuazinio tipo titnaginių dirbinių buvo žinoma keliolikoje vietų tik piet. ryt. Lietuvos dalyje, Nemuno, Ščaros, Katros, Ulos, Merkio ir Neries slėniuose bei paliai Dubo, Pelasos, Stiegelių, Berštų, Svyrių ir Naručio ežeruose¹³). Tačiau dabar, vėl K. Jablonskio nuopelnu, tokiu radiņių apsčiai surasta Merkinėje, Alytaus aps., Maksimonių, Merkinės vls. (ankstyvi tipai) ir Kauno apylinkėse, pvz., Drąseikiuose (Lapių vls.), Radikiuose (Lapių vls.), Eigulių II (Pažaislio vls.), Petrošiūnuose (Pažaislio vls.), Lauomenėnuose (A. Panemunės vls.), Linkuvuje (Lapių vls.) ir Veršvuoje (Raudondvario vls.). Vadinas, ir tardenuazinės kultūros dirbinių surasta beveik tose pačiose stovyklose, kur buvo aptikta ir svidrinės kultūros liekanų. Kadangi tai yra daugiausia atsitiktiniai radiniai ir jų vietose lig šiol dar nebuvo sistemingai kasinėjama, todėl turimąją tardenuazinės kultūros medžiagą sunku įterpti į chronologinius rėmus. Kaip matyti iš atskirų pastebėjimų Vilniaus krašte ir Kauno apylinkių stovyklose, dalis tardenuazinio tipo dirbinių randama kartu su svidrinio tipo radiniais, o kita dalis su tipiškais neolitiniais. Todėl atrodo, kad tardenuazinė kultūra, pasirodžiusi mezolite, iš dalių nepranyksta ir neolite. Lietuvos tardenuazinės kultūros ryšiai su ta pačia kultūra pietiniuose kaimyniniuose kraštuose neabejojami.

Prieškariniai laikai ir Didžiojo Karo metu¹⁴) pietinėje

¹²) R. Indreko, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda — Funde. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1934, psl. 244, 295, pieš. 7:1, 2, 4.

¹³) Sprawozdania, 1. c., psl. 34—35; W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim. — Światowit, t. III, 1901, psl. 3—29; F. Birkner, Steinzeitliche Funde aus Litauen. München 1923.

¹⁴) Światowit, t. III, tabl. IV, 1—12, tabl. V, 13, 20; F. Birkner, Steinzeitliche Funde aus Litauen. München 1923, Taf. III ir IV; M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. X, psl. 180, Taf. 49, b, d; L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce. 1924, psl. 12, pasta-

Lietuvos dalyje, pvz., Zarvinose, Rudnijoje, Kašetose, Grybašoje, Zubrave, prie Berštų ežero ir vak. bei ryt. Ežero krante buvo aptikta titnaginių dar negludintų (nešlifuotų) kirvių ir kitų kampininės kultūros dirbinį¹⁵). Tačiau likusioje Lietuvos dalyje lig šiol dar neaptikta naujų šios kultūros radinių, todėl nieko negalime pasakyti apie šios kultūros ribas Lietuvoje. Taip pat lieka neišaiškinti mūsų kampininės kultūros santykiai su kitų kraštų tos pat kultūrinės grupės radiniais.

Zymiai geriau esame informuoti apie vad. kaulinę kultūrą. Prieškariniai laikais Lietuvoje buvo žinomi vos keturi mezolitinio tipo kauliniai ir raginiai dirbiniai¹⁶), tačiau paskutiniuoju metu, suintensyvėjus durpynų eksploatacijai ir pagyvėjus melioracijos darbams, tų radinių skaičius nuostabiai padidėjo. Lig šiol man pavyko suregistravoti visos Lietuvos plote 53 kauliniai ir raginiai dirbiniai iš 34 žinomų ir iš 3 tiksliai nežinomų vietų¹⁷). Kaip matyti iš žemėlapio (Zem. I), daugumas kaulinių dirbinių koncentruojasi durpynais turtinėje Užnemunėje, pietinėje Lietuvos dalyje, Kuršių Neringoje ir iš dalies Zemaičiuose. Mažiausia ligi šiol surasta šios rū-

ba 3; Aus Oberschlesiens Urzeit, I, 1929, psl. 15; W. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi wileńskiej. Wilno 1930, psl. 5, Fig. 2. Gardino muziejuje, maloniu dr. C. Engelio pranešimu, yra kampininės kultūros dirbinių iš šių vietų: Nočios (Lydos aps.), Merkinės, Astravo (prie Druskininkų) ir Miešetninkų (Gardino aps.). Be to, K. Jablonskis yra aptikęs kampininės kultūros dirbinių Merkinėje, deš. Merkio krante, apie 1 km. nuo žiočių ir prie Glyno ežero, Merkinės vls.

¹⁵) Kampininė kultūra yra gavusi vardą pagal radinius, aptiktus Campigny, prie Blagny - sur - Bresle (Prancūzijoje).

¹⁶) E. Tyszkiewicz, Badania archeologiczne. Wilno 1850, psl. 68—69, Tabl. II, 1; C. Grawingk, Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882, psl. 42—43, Taf. III, Fig. 33; W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim, gubernii Wileńskiej. — Mat. Antrop.-Archeol. Akad., Um., t. X, Kraków 1908, psl. 5, Tabl. XIII, 30 ir psl. 12.

¹⁷) J. Puzinas, Poledinio Lietuvos gyventojo kultūrą. — Naujoji Romuva 1935, Nr. 12—13, psl. 281—287; tas pats, Kada atsikélé į Lietuvą patys pirmieji žmonės? — Jaunoji Karta 1937, Nr. 5; tas pats, Lietuva prieš 10000—3000 metų. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 16; tas pats, Kaip gyveno vidurinio akmens amžiaus žmonės. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 47.

šies dirbinių rytinėje Lietuvos dalyje. Gaila, kad visi naujai surasti radiniai yra atsitiktinio pobūdžio, ir tuo tarpu dar neturime ištirtų šios kultūros sodybų. Tuo būdu mes dabar šio laikotarpio kultūrai aiškinti esame priversti naudotis atsitiktine medžiaga. Reikia tikėtis, kad vėlyvesnių laikų kasinėjimai galės pagal dabar turimus atsitiktinius radinius sudarytą mezolitinės kultūros vaizdą labiau paryškinti ir kai kuriuos mūsų dabartinius teigimus papildyti arba net ir visai pakeisti. Vadinamosios kaulinės kultūros dirbiniai Lietuvoje tipų atžvilgiu yra gana įvairūs: čia mes turime eilę užbarzdinių žeberklų (Pav. 2:1—4), kurių užbarzdos dažniausiai yra trumpos ir kiek išlenktos. Dantytų žeberklų ligi šiol dar nerasta. Nemaža turime kaulinių žeberklų su viename ar abejuose šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (Pav. 2:5—8). Turime keletą iš gyvulių blauzdikaulio (metatarsus) padarytų kaulinių ietigalių, kitų proistorikų dar ir įrankiais ledui pramušti vadinamais (Pav. 3:1—3). Vienas toks durklas (Pav. 3:5) anksčiau buvo perskeltas ir iš jo pagamintas kaulinis antgalis. Toliau paminėtinį įvairios formos raginiai ir kauliniai kirviai bei kapliai (Pav. 4:1—6). Pagaliau labai įdomią įrankių grupę sudaro įvairios formos strėlės. Čia mes turime strėlių su kūgine viršūne (Pav. 5:1—2). Rešketos ir Virvyčios santakoje surastoji strėlė arti viršūnės yra pagražinta smulkių taškų eilėmis ir laužytinės linijos raštu (Pav. 5:1). Toliau turime lieknų, apskritų, trikampių ir plokščių strėlių. Kai kurios strėlės yra ornamentuotos; pvz., Ištros upėje surastoji strėlė yra pagražinta sraigtine linija (Pav. 5:7), Joniškių km. durpyne (Sintautų vls., Šakių aps.) surastos trikampės strėlės visos trys briaunos yra pagražintos įkarpu grupėmis (Pav. 5:6) ir viena Rešketos ir Virvyčios upių santakoje (Varnių vls.) surastoji plokščia strėlė taip pat yra papuošta įkarpmis (Pav. 5:4). Pagaliau pažymėtinės gražus meškerės kabliukas (Pav. 5:5) su trimis užbarzdomis, rastas Jaro ežere (Svėdasų vls.).

Peržiūrėjė visus Lietuvos kaulinius ir raginius dirbinius matome, kad daugiausia atitikmenų mūsų mezolitinio tipo kauliniams radiniams yra Rytų Prūsuose¹⁸⁾, ypač Gumbinės apy-

¹⁸⁾ M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. IX, psl. 246 tt (W. Gärte, Ostpreussen: Steinzeit); W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg Pr. 1929, psl. 7—21; C. Engel, Vorgeschichte der

linkėse, ir Kundoje bei Pärnu (Estijoje)¹⁹). Kadangi Lietuvos surasti šios rūšies dirbiniai, kaip minėjau, yra atsitiktiniai, todėl ir jų chronologija nėra visai aiški. Tačiau, sprendžiant pagal kituose, ypač kaimyniniuose, kraštuose surastus tokio pat tipo gerai datuotus dirbinius, galime ir mūsiškių dirbinių dalį bent tipologiniu būdu priskirti mezolitui. Iš mezolitui priskirtinų radinių tenka pažymėti užbarzdiniai žeberklai (Pav. 2:1—4), žeberklai su šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (Pav. 2:5—8), kauliniai ietigaliai (Pav. 3:1—3) ir maža dalis kirvių. Daugumas Pav. 4 parodytų kirvių greičiausiai priklauso naujajam akmenis amžiui, o kai kurios kaulinės strėlės, ypač surastos Rešketos ir Virvyčios santakoje²⁰), priskirtinos net žalvario amžiui.

Dėl kaulinės kultūros kilmės proistorikai nėra vieningos nuomonės. Daugumas akmens amžiaus tyrinėtojų ligi šiol buvo linkę ieškoti kaulinės kultūros pradmenų Europos rytuose arba šiaurinėje mūsų žemyno juostoje²¹), tačiau ten, reikia pastebėti, šios kultūros dirbinių prototipų yra labai maža. Žymiai daugiau analogijų Rytų Pabaltijo kauliniams dirbiniams randama Vakarų Europos paleolite. Todėl atrodo, kad vad. kaulinė kultūra i Rytų Pabaltiją yra atėjusi, kaip teisingai pastebi ir Estų proistorikas R. Indreko²²), ne iš Rytų, bet greičiausiai iš Vakarų Europos.

---

altpreußischen Stämme, I, Königsberg Pr. 1935, psl. 133—145; C. Engel und La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 18—27; W. La Baume, Zur Kunda — Kultur im Weichselland. — Litterarum Societas Esthonica 1838—1938 Liber Saecularis. Tartu 1938, psl. 329—336.

¹⁹) C. Grewingk, Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882; R. Indreko, Die Funde des Pärnu — Flusses aus der Sammlung von Dr. J. Pajo im Archäologischen Kabinett der Universität Tartu. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931, psl. 283—314; tas pats, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde. — Sitzungsber. d. Gelehrten Estn. Gesell. 1934, psl. 225—298.

²⁰) E. Sturms, Dvietes un Lubānas kaula senlietas. — Senatne un Māksla, I, 1938, psl. 74 tt.

²¹) O. Menghin, Die mesolithische Kulturentwicklung in Europa. — 17. Bericht der Römisch - Germanischen Kommission, Mainz 1927, psl. 154 tt; tas pats, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien und Leipzig 1931, psl. 253 tt.

²²) R. Indreko, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde, psl. 289 tt.

Kaulinės kultūros ryšiai su to paties laikotarpio titnaginėmis kultūromis Lietuvoje tuo tarpu dar nėra išaiškinti. Remiantis dabartiniais tyrinėjimais dar sunku visai aiškiai pasakyti, ar titnaginių dirbiniai, randami smėlynuose, yra palikimas tų pačių žmonių, vartoju sių ir kaulinius dirbinius, ar ne. Tačiau atrodo, kad vad. kaulinės kultūros žmonės, be kaulinių bei raginių dirbinių, tuo pačiu metu vartojo ir titnaginius įrankius. Pvz., Kundoje, kur ligi šiol buvo kalbama tik apie gryną kaulinę kultūrą, paskutiniu metu bekasinėjant sodybą sausumoje, buvo surasta, be kaulinių dirbinių, daug iš titnago, kvarco ir kitų eruptyvinių akmenų rūsių padirbtų įrankių. Kundoje akmeniniai įrankiai sudaro beveik pusę kitų radinių: iš 1175 radinių net 556 yra akmens dirbiniai²³⁾. Tai gi, kažin ar yra prasmės kalbėti apie g r y n ą kaulinę kultūrą? Galimas daiktas, kad tose vietose, kur buvo mažiau titnago žaliavos, daugiau buvo paplitę kaulinių bei raginių dirbinių. Ir Lietuvoje tai yra pastebima. Titnaginių dirbinių ypač gausiai randama pietinėje Lietuvos dalyje paliai Nemuną, Merkį, jų intakus, ežerų smėlingose pakrantėse ir Kuno apylinkėse, vadinasi, kaip tik tose vietose, kur aptinkama gana daug titnago žaliavos. Visai maža titnaginių dirbinių (ir iš vėlyvesnių laikotarpių), randama kitose Lietuvos dalyse. Kauliniai dirbiniai yra žymiai plačiau paplitę net ir ten, kur tuo tarpu jokių titnaginių dirbinių nerasta.

Nors lig šiol vidurinio akmens amžiaus gyventojų kultūros palikimo turime ne labai daug, tačiau vis dėlto, remdamiesi savais ir kaimyninių kraštų radiniais bei tyrinėjimais, galime nors bendrais bruožais kalbėti apie anų laikų žmonių gyvenimo būdą, jų ūkio formą ir bendruomeninius santykius²⁴⁾. Vidurinio akmens amžiaus žmonės dar tebéra medžiotojai, žvejai ir augalinio laisvai gamtoje augančio maisto rinkėjai. Jie dar nėra sėslūs, bet nuolat, keičiantis metų laikams, maino savo stovyklas ir apsistoja kiek ilgesniam laikui tik ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėjo daugiau surasti augalinio maisto bei sumedžioti gyvulių ar sugauti žuvies. Todėl ir jų laikinės stovyklos aptinkamos pakilesnėse vieto-

²³⁾ R. Indreko, l. c. psl. 261.

²⁴⁾ Gražią Estijos mezolitinės kultūros apžvalgą yra davęs R. Indreko, Eesti ürgaeg. Tartu 1937.

se, dažniausiai smėlynuose prie upių, ezerų ir pajūryje. Sitokiose vietose žmonės laikinai sustodavo, įsirengdavo paprastas palapines ir čia pat iš medžio, titnago, sumedžiotų gyvulių kaulų ir ragų dirbosi įvairių įrankių bei ginklų. Panašios ūkio formos gyventojų esama net ir dabar. Pvz., Sibirijos vogulai keičia savo sodybas keturis kartus per metus ir per tą laiką apkeliauja net kelis šimtus kilometrų²⁵⁾.

Durpynuose, t. y. buvusiuose ežeruose, ir ankstyvesnių upių vagų dugne randamieji kauliniai žeberklai, meškerių kabliukai, tinklų liekanos ir kiti įrankiai²⁶⁾ pasako, kad nemažą vidurinio akmens amžiaus žmonių maisto dalį sudarė žuvys. Kundoje²⁷⁾ kasinėjimų metu buvo surasti didelio lydžio griauchiai, o šalia jų kaulinis žeberklas. Matyti, kad lydys su nugaroje įsmigusiu žeberklu buvo pabėgęs nuo žvejo, bet sužeistas vėliau žuvo ir atsidūrė ežero dugne. Žuvų kaulų kartu su žeberklais ir kitomis sodybos liekanomis buvo aptikta ir mūsų kaimynystėje, M e n t u r i u durpyne (Darkiemio aps., Rytų Prūsuose)²⁸⁾. Be to, kaip galima spręsti iš tų laikų sodybose randamų gyvulių ir paukščių kaulų, žmonės sugebėdavo sumedžioti įvairių laukinių gyvulių, žvérių ir paukščių. Svarbiausias medžioklės įrankis, kaip galima spręsti iš daugybės titnaginių ir kaulinių strėlių antgalių, yra buvęs lankas. Be mėsos ir žuvies, dar turėjo būti valgomos įvairios laisvai gamtoje augančios nekultyvuotos sėklos, uogos, specialiai paruoštos kai kurios šaknys, vaisiai ir kiti gamtos produkta. Ypač riešutai buvo mėgiami: vidurinio akmens amžiaus sodybose labai dideliais kiekiais randama sumuštų miško riešutų kevalų (pvz. Menturiuose)²⁹⁾ ir vadinamųjų velnio riešutų (*trapa natans*) lukštų (Balsupių km., Galubalio durpyne, Marijampolės vls.)³⁰⁾.

²⁵⁾ O. F. G a n d e r t, Forschungen zur Geschichte des Haushundes. Leipzig 1930, psl. 5—6.

²⁶⁾ R. I n d r e k o, Muinasaegsest kalastusest Eestis. Über die vorgeschichtliche Fischerei in Estland. — Kalanduskoja Toimetised Nr. 2, Tallin 1937.

²⁷⁾ R. I n d r e k o, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde, psl. 241—242, Abb. 6.

²⁸⁾ C. E n g e l, Vorgeschichte der altpreußischen Stämme, I, psl. 136, pastaba 324.

²⁹⁾ C. E n g e l, l. c., p. 136.

³⁰⁾ Zinia iš V. D. Kultūros Muziejaus senovės paminklų apsaugos archyvo.

Gyvulių auginimo reikšmės vidurinio akmens amžiaus žmonės dar nesuprato. To meto sodybose dar nerandama naminių gyvulių kaulų. Vienintelis prijaukintas naminis gyvulys, kaip matyti iš sodybų tyrinėjimų, buvo šuo³¹). Galubalio durpyne taip pat yra surasta šuns kaukolė, tik jos amžius tuo tarpu dar nėra nustatytas.

Apie dvasinį Lietuvos vidurinio akmens amžiaus žmonių gyvenimą taip pat nedaug tegalima pasakyti, nes kapų, to vyrniausiojo šaltinio dvasiniams gyvenimui pažinti, lig šiol dar nesurasta. Religinis žmonių gyvenimas, greičiausiai kaip ir paleolito gyventojų, buvo prisisunkęs įvairių magiškų jėgų. Nežinome, ir kurios kilmės žmonės čia tuomet gyveno. Jų rasiinės savybės taip pat nėra visai aiškios. Ar Kirsnoje (Marijampolės aps.) surastoji ilgagalvio (hyperdolichokephaliko) ir Rešketos ir Virvyčios upių santakoje aptiktoji trumpagalvio (brachykephaliko) žmogaus kaukolės³²) yra priskirtinos mezolitui, tuo tarpu sunkoka pasakyti. Kalbėti apie tautas šitame laikotarpyje dar negalima. Nors medžiaginėje kultūroje ir pastebima tam tikrų skirtybių, tačiau žmonės dar nebuvovo susijungę į didesnes atskiras ir organizuotas tautines grupes. Šitame laikotarpyje tesusidarė užuomazga velyvesnėms tautų grupėms.

III

NAUJASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA NEOLITAS (3000—1500 pr. Kr.)

Naujojo akmens amžiaus radinių kiekis taip pat labai padidėjo. Sio periodo radinių, kaip matyti iš žemėlapio, aptinkama visose Lietuvos dalyse (Žem. II). Jei vietomis ir jaučiamas didesnis radinių susikaupimas, tai yra tik nevienodo krašto tyrinėjimu padėties pažymys. Jei Raseinių, Kėdainių ir

³¹) O. F. G a n d e r t, Forschungen zur Geschichte des Haushundes. 1930.

³²) Dr. J. Zilinskas, Akmens periodo (mesolithicum — neolithicum) žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje, jo kilmė ir jojo ainiai. Kaunas 1931, psl. 18 tt.

iš dalies Kauno aps. neolitinių radinių žemėlapyje atžymėta žymiai daugiau, negu vakarinėje Lietuvos dalyje, tai čia yra nuopelnas Tado Daugirdo, nuolat rinkusio šiose apskrityse įvairius akmens dirbinius. Neolitinių sodybų ir radinių tankumas pietinėje Lietuvos dalyje yra Vandalino Šukevičiaus veiklos pažymys, o Panevėžio aps. akmens amžiaus dirbinių gausumas yra J. Elisono kraštotyrinio darbo vaisius. Greitu laiku ir kitos Lietuvos sritys žemėlapyje susilaiks žymaus papildymo. Neolitinė medžiaga, kad ir daugiausia yra atsitiktinio pobūdžio, tačiau padeda gana aiškiai pažvelgti į to laikotarpio žmonių gyvenimą.

Mezolitinė kultūra staiga nenutrūksta, bet pamažu užleidžia vietą naujai neolito kultūrai. Todėl visai nenuostabu, kad ir mezolitinės tradicijos ilgiau trunka. Kaip kaulinė kultūra, taip ir titnaginė pramonė aiškiai tēsiasi ir neolite. Dalis mezolitinio tipo kaulinių dirbinių, kaip minėjau, dar tebebuvo vartojama neolite, tačiau ilgainiui šie dirbiniai nustoja savo reikšmės, ir juos išstumia įvairūs titnaginiai ir akmeniniai, dažniausiai gražiai gludinti įrankiai. Smulkioje (mikrolitinėje) titnago pramonėje senosios mezolito tradicijos iš dalies taip pat tēsiasi. Tardenuazinė kultūra, kaip matėme, nenutrūksta ir neolite, tik čia šalia senesnio tipo dirbinių aptinkame visą eilę naujos formos titnaginių radinių. Ypač neolito titnaginių strėlių antgaliai savo formomis yra labai įvairūs. Cia mes turime trikampių, širdelės pavidalo, kryžminiu ir kitokių strėlių antgalių. Tačiau, be paveldėtų medžiaginės kultūros formų, atsiranda eilė visai naujų dirbinių tipų. Anksčiau buvęs didesnis kultūros vienalytiškumas dabar jau diferencijuojasi, ir susidaro atskiros skirtingos kultūros grupės. Lietuvoje neolite aptinkame dviejų kultūrų liekanų: šukinės ir virvelinės keramikos kultūros.

Senesnioji kultūra yra vad. šukinė keramikos kultūra (3000—2000 pr. Kr.), pavadinta pagal tam tikrą molinių puodų paviršiaus pagražinimo būdą, lyg šukų pavidalo ornamentu. Si kultūros sritis³³⁾ yra išplitusi labai dide-

³³⁾ J. Ailio, Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland, I, II, Helsingfors 1909; t a s p a t s, Fragen der russischen Steinzeit, Helsingfors 1922; A. Äyräpää, Die relative Chronologie der steinzeitlichen Kera-

liuose šiaurės rytų Europos plotuose: nuo Europos šiaurės į siekia beveik Juodąją jūrą ir nuo aukštutinės Volgos iki Oderio. Tas didelis šios kultūros išplitimas aiškinamas tuo, kad jos atstovai dar yra buvę klajokliai. Šukinės keramikos protėvynės ieškoma vidurinėje Rusijoje. Nors kituose Rytų Baltijos kraštuose ši kultūra yra gana plačiai paplitusi, tačiau Lietuvoje jos žymių turime labai maža. Tipiškos šiai kultūrai keramikos liekanų tuo tarpu turime iš Kuršių Neringos³⁴⁾ ir Vilniaus krašto³⁵⁾. Be to, daugumas mokslininkų šiai kultūrai priskiria jau seniau Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste ir Lūžijos miške (netoli Priekulės) surastus gintarinius dirbinius³⁶⁾. Siose vietose buvo surasta daug įvairios formos gintarinių kabučių, karolių, sagų ir kitų papuošalų. Sių papuošalų tarpe ypač pažymėtinės žmonių ir gyvulių figūrėlės. Žmonės atvaizduoti labai primityviu būdu. Veidas pažymėtas keliais paprastais grioveliais, rankos atskirtos nuo liemens taip pat brūkšneliais. Siose paplokščiose gintarinėse figūrėlėse yra išgręžtos skylutės, todėl spėjama, kad figūrėlės

---

mik in Finnland. — Acta Archaeologica, vol. I, fasc. 2, Köbenhavn 1930, psl. 165 tt ir vol. I, fasc. 3, psl. 205 tt; B. von Richthofen, Steinzeitliche Kamm = und Grübchenkeramik in Oberschlesien. Hamburg 1929; t a s p a t s, Die Irdenware des nordeurasischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit in Schlesien. Seger - Festschrift. Breslau 1934, psl. 67—93; K. Jazdżewski, Przyczynki do znajomości kultury prafińskiej w Polsce zachodniej. — Przegląd Archeologiczny, tom III, zesz. 3, Poznań 1928, psl. 189—201.

³⁴⁾ W. Gärte, Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Königsberg Pr. 1927.

³⁵⁾ W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). — Światowit, t. III, 1901, Tabl. X; 1—23; psl. 21, pieš. 3 (radiniai iš Grybašos, Kašetu ir Zarvinų); t a s p a t s, Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Wilno 1901, Tabl. IV, 8, 11, 12 ir Tabl. V (tik, deja, čia nenurodytos radinių vietas); Wł. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej. Wilno 1930, psl. 7, Fig. 3 ir 5 (čia paminėtos šukinės keramikos radinių vietas Čerlonkoje, Varėnoje ir Margiuose).

³⁶⁾ R. Klebs, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg Pr. 1882; E. Sturms, Schwarzort. — Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XI, psl. 373 tt.; B. von Richthofen, Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzorter Stil. — Altpreussen, Heft I, Königsberg Pr. 1935, psl. 3—15 (čia nurodyta plati literatūra šiuo klausimu).

būdavo nešiojamos kaip amuleta³⁷). Pagaliau 1936 m. Palangos gr. Tiškevičius padovanojo Kretingos muziejui didelių gintarinių dirbinių rinkinį, susidedantį net iš 153 įvairių gintarinių papuošalų³⁸). Sie gintariniai dirbiniai buvę surasti netoli Palangos, beieškant gintaro kasyklų. Gaila, kad tuo tarpu tiksliai radinių vieta ir aplinkybės dar nepaaiškėjo. Sitame Palangos gintarinių dirbinių rinkinyje mes turime eilę įvairios formos kabučių (Pav. 6, 7, 8), karolių, sagų (Pav. 9) ir kitų papuošalų. Vienas kabutis yra lyg panašus į primityviai padirbtą žmogaus figūrą (Pav. 7:5); kai kurie kabučiai bei sagos yra išpuošti duobučių eilėmis (Pav. 8:1, 4), kitų briaunos yra iškarpytos (Pav. 7:6, Pav. 8:7). Artimiausių paralelių Palangos gintariniams dirbiniams mes turime Juodkrantėje ir kitose jau paminėtose Klaipėdos krašto vietose surastų papuošalų tarpe, tik Palangos radinys formų atžvilgiu nėra tiek įvairus. Labai gimininguų gintarinių dirbinių surasta Končanskoje, buv. Naugardo gub.³⁹). Čia neolitinėje sodyboje tarp įvairių akmens dirbinių buvo surasta net 300 įvairios formos gintarinių kabučių, sagų ir kitų papuošalų. Tai, be abejo, yra mūsų pajūrio kilmės dirbiniai. Tačiau kuriuo būdu tie gintariniai dirbiniai yra patekę į taip tolimą kraštą (nuo pajūrio iki Končanskoje tiesia linija yra apie 850 km), sunkoka pasakyti. Vieni proistorikai taria juos pakliuvus prekybiniais keliais, kiti — beklajojant šukinės keramikos kultūros žmonėms.

Sukinės keramikos kultūros atstovai, daugumo suomių, estų ir kitų kraštų proistorikų (J. Ailio, A. M. Tallgren, H. Mooros) nuomone⁴⁰), yra buvę suomių ugrų protėviai, nes dabar šios giminės gyvenamuose kraštuose (Estijoje, Suomijoje, vidurinėje Rusijoje) šukinė keramika buvo gražiausiai pasireiškusi ir ilgiausiai išlikusi (degeneruota net iki pirmųjų am-

³⁷) Tokio pat natūralistinio „medžiotojų“ meno liekanų žinoma vak. Vokietijoje, Estijoje, Suomijoje ir paskutiniu metu surasta šios kultūros molinių figūrėlių Latvijoje, plg., E. Sturms, Senākie cilvēktėli Latvijā. — Senatne un Māksla, IV, 1937, psl. 83—91.

³⁸) B. Tarvydas, Senovės gintarinių papuošalų rinkinys. — Gimtasai Kraštas 1937, Nr. 1, psl. 46—56.

³⁹) M. Ebert, Končanskoje. — M. Ebert, Reallexikon der Vor geschichte, Bd. 7, psl. 22—24, Taf. 13.

⁴⁰) H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, psl. 21.

žių po Kr.). Be to, ir dabartinių suomių ugrų giminės tautų gyvenamasis plotas maždaug sutampa su šukinės keramikos kultūros paplitimu. Pagaliau net ir šių dienų suomių ugrų giminių (gyvenančių Rusijoje) kultūroje taip pat pastebime kai kurių šukinės keramikos kultūros pėdsakų. Daugumas šukinės keramikos kultūros žmonių, kaip sprendžiama pagal radinius ir sodybų pasirinkimo būdą paliai upes ir ežerus, dar yra buvę klajokliai, medžiotojai ir žvejai⁴¹).

Daug ryškiau apčiuopiamas yra antroji kultūrinė grupė neolite, tai virvelinės keramikos, arba laivinių kovos kirvių, kultūra (2000—1500 pr. Kr.). Ji aiškiai skiriasi nuo šukinės keramikos kultūros akmens ir titnago dirbiniais, keramika, ūkio forma, sodybų pasirinkimu ir kt. Šiai kultūrai labiausiai yra būdingi gražūs laiviniai (laivo pavadalo) kovos kirviai (Pav. 10 ir 11), moliniai puodai, papuošti virveliniu raštu, ir kt. Būdinga šios kultūros žmonių laidosena yra laidojimas plokštiniuose, atskiruose kapuose. Sios kultūros liekanų per du dešimtmečius yra prisirinkę labai daug: ypač daug surasta laivinių kovos kirvių, šiek tiek keramikos dirbinių (pvz., Radikiuose, Lapių vls.) ir pagaliau, be anksčiau jau žinomų Lan kupių (Klaipėdos aps.) ir Juodkrantės kapų⁴²), dar dviejose vietose susidurta su kapinynais, būtent: Grinkiškyje (Kėdainių aps.) ir Kurmaičiuose (Kretingos aps.)⁴³).

Laivinių kovos kirvių, arba virvelinės keramikos, kultūra kaip Lietuvoje, taip ir kituose šiaurinės Europos kraštuose neturi gilesnių šaknų vietinėje tradicijoje. Si stipri kultūra⁴⁴) naujojo akmens amžiaus pabaigoje (apie 2000 pr. Kr.) greitu

⁴¹) O. F. G a n d e r t, Beitrag zur Kenntnis der Wirtschaft im kammkeramischen Kulturkreise. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae 1930, psl. 65—66.

⁴²) Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 18, Königsberg 1893, psl. 41—43 (A. Bezzenger); Sitzungsberichte, 21, psl. 325; C. E n g e l, Vorgeschichte der altpreußischen Stämme, I, psl. 324, Taf. 27 g.

⁴³) Žinios iš V. D. Kultūros Muziejaus archyvo.

⁴⁴) A. Ä y r ä p ä ä, Über die Streitaxtkulturen in Russland. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, VIII. Helsinki 1933, 159 psl.; J. E. Forssander, Die schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuro-päische Voraussetzungen. Lund 1933, 253 psl.

tempu išplinta didelėse vidurinės, rytinės ir šiaurinės Europos srityse. Kadangi šios kultūros išplitimo ribos yra labai plačios, todėl ji nėra visai vienalytė, bet įvairiose srityse pastebime eilę vietinių kultūros grupių. Ir laidosena nevisuose kraštose yra vienoda: vienur mirusieji laidojami pilkapiuose, kitur plokštiniuose kapuose, dar kitur akmenų dėžėse ir t. t. Proistorikų nuomonės virvelinės keramikos kilmės klausimu labai skiriasi. Vieni prosenovės tyrinėtojai (G. Kossinna, O. Menghin, G. Ekholmas)⁴⁵) nori laikyti šios kultūros centru Jutlandiją ar šiaurinę Vokietiją, kiti (C. Schuchhardtas, A. Äyräpää, W. Antoniewiczius)⁴⁶) — vid. Vokietiją, ypač Türingiją, dar kiti (E. Wahle, V. G. Childe, T. Sulimirskis, G. Rosenbergas)⁴⁷) ieško seniausių virvelinės keramikos ir laivinių kirvių kultūros pėdsakų pietinėje Rusijoje, Ukrainos stepėse. Pagaliau paskutiniuoju metu Koelno universiteto prof. H. Kuehnas⁴⁸) išvedžioja, kad virvelinė keramika yra kilusi iš Ispanijos ir kad ji esanti tik vad. „varpelinės“ keramikos kultūros šaka. Tas didelis nuomonių skirtingumas susidarė dėl to, kad daugumas proistorikų šią kultūrą sieja su indoeuropiečių įsiveržimu. O indoeuropiečių protėvynės klausimas vis dar nėra kaip reikiant išsprestas. Beveik per visa šimtmetį dau-

⁴⁵⁾ G. Kossinna, *Der Ursprung der Urfinen und Urindogermanen*. — Mannus, I, psl. 17 tt, 225 tt; II, psl. 59 tt; O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*. Wien 1931, psl. 553 tt; G. Ekholm, *Nordischer Kreis*. — Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, Bd. IX, psl. 54—57, § 8 a ir b.

⁴⁶⁾ C. Schuchhardt, *Vorgeschichte von Deutschland*. München und Berlin 1934, psl. 34, 68—73; A. Äyräpää, *Über die Streitaxtkulturen in Russland*, l. c., psl. 149 tt; W. Antoniewicz, *Das Problem der Wanderungen der Indogermanen über die polnischen und ukrainischen Gebiete*. — Germanen und Indogermanen, Bd. I, *Festschrift für Hermann Hirt*, psl. 212 tt.

⁴⁷⁾ E. Wahle, *Deutsche Vorzeit*. Leipzig 1932, psl. 66—70, 248 tt ir pastaba 61; tas pat, *Vorzeit am Oberrhein*. Heidelberg 1937, psl. 42 tt, ypač pastaba 31 ir 32; V. G. Childe, *The Aryans. A study of Indo-European Origins*. London 1926; T. Sulimirski, *Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem*. — *La Pologne au VII e Congrès internat. des Sciences historiques*. Varsovie 1933, I, psl. 287—308; G. Rosenberg, *Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit*. Kopenhagen 1931, psl. 171 tt.

⁴⁸⁾ H. Kühn, *Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands*. Berlin 1935, psl. 61—62.

giausia kalbininkų ieškota indoeuropiečių protėvynės pėdsakų įvariuose Europos ir Azijos kraštuose, kur nuo seniausių laikų gyventa indoeuropiečių, tačiau per tą laikotarpį yra kiek daugiau paaiškėję tik tos vietas, kur indoeuropiečių protėvynės netenka ieškoti⁴⁹). Čia jau iš anksto atkrinta Indija ir Mažoji Azija, kur indoeuropiečių kiltys yra atsikrausčiusios žymiai vėliau, jau istoriniai laikais. Taip pat netenka ieškoti indoeuropiečių protėvynės Graikijoje, nes ten prieš indoeuropiečius mikénus, dorénus, jonénus ir eoliečius yra gyvenę pelasgai (ne-indoeuropiečiai). Apeninų pusiasalyje, prieš atsikraustant lotynams, italambs, umbrams, sabelams ir oskams, gyveno iš Mažosios Azijos atsikraustę neindoeuropiečiai etruskai. Atkrinta ir Prancūzija, nes čia dar prieš atsikraustant keltams, roménams, frankams, burgundams ir vakarų gotams, gyveno ligurai. Pirénų pusiasalyje indoeuropiečiai atsikraustė jau istoriniai laikais, o anksčiau čia gyveno iberai, kurie kalbėjo taip pat neindoeuropietiška kalba. Pagaliau ir Anglijoje, prieš apsigyvenant keltams, roménams, anglosaksams ir normanams, gyveno neindoeuropiečių giminės tautos: skotai ir piktais. Tuo būdu indoeuropiečių protėvynės tegalima ieškoti žemės plotė nuo pietinės Švedijos iki Irano tarp suomių ugrų gyventų plotų šiaurėje, tarp Reino vakaruose ir Alpių bei Karpatų pietuose.

Taigi, kol ši sunki problema dar néra visai aiškiai išspręsta, tol negalime kiek daugiau pasakyti ir apie virvelinės keramikos kultūros kilmę Lietuvoje. Viena tēra aišku, kad apie 2000 pr. Kr. Lietuvoje jau gyveno indoeuropiečiai. Si naujoji kultūra gana greitu laiku įsivyravo ir išstumė anksstyvesnę šukinės keramikos kultūrą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje tarp Persantės (Pamaryje) ir žemutinės Dauguvos aptinkame tik šiai sričiai būdingų akmeninių gyvatgalvių kaplių (Pav. 13:4—5). Jie yra lyg pirmieji senųjų baltų (aisčių) kultūros srities žymiai⁵⁰). Vėliau ši kultūros sritis, kaip pamatysime, visai

⁴⁹) H. Guntert, Der Ursprung der Germanen. Heidelberg 1934, psl. 26 tt.

⁵⁰) W. Gärte, Die neolithische Ostpreussenhacke mit Schlangenkopf, ihre Entwicklung und Verbreitung. — Elbinger Jahrbuch, Heft 3, 1923, psl. 140 tt; tas pats, Die ostbaltische Erdhacke mit Schlan-

aiškiai išsiskiria ir mes jau galime daug tiksliau nustatyti baltų gyvenamąsias ribas.

Dabar turimoji neolitinė medžiaga mums padeda pažvelgti ir į šio laikotarpio žmonių gyvenimo būdą. Sąlygos žmonėms gyventi naujajame akmens amžiuje buvo patogios. Klimatas⁵¹⁾ šitame laikotarpyje, taip pat ir vėliau žalvario amžiuje, buvo subborealinis, kiek šiltesnis už šiuo dienų klimatą. Nors kritulių būta gana daug, tačiau klimatas dėl didesnių kaitrų yra buvęs, palyginti, sausas. Gana didelių girių tarpe yra buvę nemaža mišku neapaugusių plotų, tinkamų žemės ir gyvulių ūkiui.

Daugiausia medžiagos naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimui pažinti ir ūkio formai nustatyti yra išlikę anų laikų sodybose. Jau esame matę, kad viduriniame akmens amžiuje žmonės savo laikinėms stovykloms rinkdavosi vietas palai upes ir ežerus, smėlinguose krantuose. Tačiau ir naujajame akmens amžiuje labai didelė sodybų dalis aptinkama smėlynuose, palai vandenis. Toks sodybų pasirinkimas mus verčia galvoti, kad naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimo būdas iš pradžių dar maža kuo tesiskyrė nuo ankstyvesnių laikų, kad dar didelė Lietuvos gyventojų dalis, ypač šukinės keramikos kultūros atstovai, ir toliau tebebuvo klajokliai, neturėjo pastovių sodybų ir nemokėjo dirbti žemės bei auginti naminių gyvulių. Tačiau atsitiktiniai nuolatiniai pastebėj-

---

genkopf und ihre europäischen Beziehungen. — Prussia, Bd. 30, 1. Teil, Königsberg Pr. 1933, psl. 241—254; M. Ebert, Litauische Hacke. — Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. VII, psl. 301; C. Engel, Vorgeschichte der altpreußischen Stämme, I, psl. 153 tt. Lietuvoje, kur rasta gyvatgalvių kaplių, pažymėtinos šios vietas: 1) Butėnai, Šimoniu vls., Panevėžio aps. (Panevėžio muziejuje), 2) Genionys, Onuškio vls., Trakų aps. (V. D. Kultūros muz. inv. Nr. 34), 3) Kaišiadorių apylinkė, Trakų aps. (V. D. Kultūros muz. inv. Nr. 813), 4) Kekštai, Brėslaujos aps. (Vilniaus u-to muziejuje), 5) Lietuva, tiksliai radinio vieta nežinoma (V. D. Kultūros muz.), 6) Rupekiai, Simkaičių vls., Raseinių aps. (penties fragmentas, V. D. Kultūros muz.), 7) Telšių aps. (Jelgavos muziejuje, inv. Nr. 223) ir 8) Zarvinos, Gardino aps. (Vilniaus u-to muz.). Toliausiai į vakarus, maloniu cand. prähist. L. Kiliano (Karaliaučiuje) pranešimu, gyvatgalvis kaplys rastas Köslinė (Paramaryje).

⁵¹⁾ H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, l. c., lentelė tarp psl. 88—89.

mai bei nauji patyrimai bus privertę žmones pakeisti ankstyvesnių savo gyvenimo būdą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje, ypač atsikėlus į mūsų kraštą indoeuropiečiams, pamažu išsigali žemės ūkis. Sodyboms parenkamos derlingesnės vietas, dažnai net gana toli nuo upių ir ezerų. Apie žemės ūkių kalba to laikotarpio sodybose ir šiaip atsitiktinai randami įvairios formos akmeniniai kapliai (Pav. 13), trinamosios girnos ir kt. Iš Kuršių Neringoje surastą molinių puodų šukėse atsispaudusių grūdų pėdsakų sužinome, kad tuo metu jau buvo auginama sora, miežiai ir tam tikra kviečių rūšis⁵²⁾.

Su žemės ūkiu yra glaudžiai susijusi ir gyvulininkystė. Kaip matyti iš Kuršių Neringoje ir Rytų Prūsų naujojo akmens amžiaus sodybose surastą gyvulių kaulų⁵³⁾, žmonės jau augino galvijus ir kiaules. Žmonės, pradėjė sėti javus ir auginti gyvulius, yra verčiami būti sėslūs, daugiau susiriša su savo žeme ir sodyba. Jie turi laukti, kol javai pribrės, pribrendusius turi nuvalyti ir grūdus supilti žiemai ir net ilgesniam laikui. Taigi, jau pradedama rūpintis ne tik šia diena, kaip yra buvę ankstyvesniais laikais, bet ir tolimesne ateitimi.

Sis pagrindinis persilaužimas ūkio gyvenime buvo didelis šuolis mūsų krašto gyventojų kultūroje. Pasikeitus ūkio formai, keičiasi visas žmonių gyvenimas, keičiasi žmonių pasaulėžiūra, kyla medžiaginių bei dvasinė kultūra. Tas pasikeimas, tas kultūrinis pakilimas, matyti visose gyvenimo srityse. Socialiniai klausimai kaskart ryškėja, šeimos sąvoka stiprėja, iškyla šeimų ir bendruomenių problema.

---

⁵²⁾ W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, psl. 54 tt.

⁵³⁾ C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 174—175.

ZALVARIO AMŽIUS
(1500—500 pr. Kr.)

Apie 1500 pr. Kr. Lietuvoje pasirodo patys pirmieji metai. Laikotarpis, kada ne tik papuošalai, bet ir darbo įrankiai bei ginklai buvo dirbdinami iš žalvario, proistorinėje literatūroje yra vadinamas žalvario amžiumi. Anksčiau dėl mažo šio laikotarpio radinių skaičiaus buvo įsigulėjusi nuomonė, kad Lietuvoje nėra buvę žalvario amžiaus kultūros⁵⁴⁾. Tačiau dabar turimoji medžiaga kalba, kad ir Lietuvoje yra buvusi, nors ir nelabai aukšta, bet reliatyviai gana savarankiška žalvario amžiaus kultūra. Radinių retumas iš dalies gali būti aiškintinas tuo, kad žalvario amžiuje mūsų pajūrio gintaras dar nebuvo žymus prekybos objektas, čia trūko vertingų mainų, už kuriuos būtų buvę galima įsigabenti žalvario (tuomet svarbiausią vaidmenį vaidino Elbės žiočių ir Danijos pajūrio gintaras). Antra vertus, mūsų kraštas yra gana nuošaliai nuo anų laikų kultūrinės centrų ir didesnių prekybos kelių. Be to, reikia manyti, kad įvairūs žalvariniai dirbiniai, taip sunkiai ir brangiai įsigytinė, nebuvo numetami, bet vėliau iš jų nauji įrankiai ar papuošalai perliedinami.

Paskutiniuoju metu žalvario amžiaus radinių skaičius taip pat smarkiai padidėjo. Kai dar visai nesenai proistorinėje literatūroje buvo žinomas labai mažas žalvarinių dirbinių kiekis⁵⁵⁾, dabar man pavyko iš viso suregistruoti 128 radinius iš 62 žinomų ir 10 tiksliai nenustatytų vietų. Tuo būdu dabar Lietuva Rytų Pabaltijy žalvario amžiaus radinių gausumu atsidūrė antroje vietoje po Rytų Prūsus. Radiniai, kaip matyti iš žemėlapio (Žem. III), yra nevienodai paplitę: daugiausia radinių koncentruojasi pajūryje, mažiausia radinių surasta rytinėje Lietuvos dalyje, kur ir vėlyvesniais laikais vyravo primityvenė kultūra.

⁵⁴⁾ C. Engel, Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel 1931, psl. 21.

⁵⁵⁾ Prieš kelerius metus, E. Sturmui rašant Eberto Reallexikone apie žalvario amžių Lietuvoje, buvo žinomas tik 21 radinys iš 14 vietų. Plg. M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII, psl. 6—7.

Lietuvos žalvario amžiaus radinių chronologija tuo tarpu dar nėra visai tiksliai nustatyta. Švedų proistoriko Oskaro Monteliaus šiaurės Europai sudarytoji chronologinė-tipologinė sistema Lietuvai, ir apskritai visam Rytų Pabaltijui, nevisai tinka, nes ten žalvario amžius yra prasidėjęs kiek anksčiau (apie 1800 pr. Kr.) ir anksčiau baigėsis (apie 600 pr. Kr.). Be to, radinių datavimą Lietuvoje pasunkina ir ta aplinkybė, kad daugumas radinių yra atsitiktinio pobūdžio, kad čia, be aiškių radinių formų, lengvai priskiriamų atskiriems Monteliaus periodams, pasitaiko gana daug vietinės kilmės dirbinių ir pereinamujų tarpinių formų. Mūsų žalvario amžius⁵⁶), kurs yra trukęs maždaug nuo 1500—500 pr. Kr., tenka dalyti į du pagrindinius skyrius: senąjį (1500—1000 pr. Kr.) ir naujająjį (1000—500 pr. Kr.) žalvario amžių, o kiekvienu skyrių dar į tris periodus. Kadangi prieškariniai laikais rastieji Lietuvos žalvario amžiaus dirbiniai sudaro, palyginti, nedidelę dalį, tai čia, beminédamas svarbesnius naujuosius radinius, taip pat trumpai sustosiu ties senaisiais ir juos įterpsių į bendrus chronologinius rėmus.

Senasis žalvario amžius. I-jam periodui priklauso žalvariniai kotiniai durklai ir rytiniai atkraštiniai kirviai, kurių ašmenys yra vėduoklės pavidalo ir atkraštės žemos. Vienas kotinis durklas jau beveik prieš šimtą metų buvo surastas Veliuonoje, Kauno aps.⁵⁷). Jis yra Didžiosios Lenkijos

⁵⁶⁾ J. Puzinas, Bronzos arba žalvario amžius. — Lietuviškoji Enciklopedija, t. IV, 1935, psl. 773—792; tas pats, Zalvario amžius Lietuvoje. — Gimtasai Kraštas 1935, Nr. 3—4, psl. 321—328. E. Sturms, nagrinédamas Rytų Pabaltijo žalvario amžių, yra didelę Lietuvos radinių dalį gražiai įterpęs į bendrus šio laikotarpio Rytų Pabaltijo kultūros rėmus. Plg.: E. Sturms, Die bronzezeitlichen Funde in Lettland. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Riga 1930, psl. 103—144; tas pats, Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1932, psl. 245—277; tas pats, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. — Vorgeschichtliche Forschungen, Heft 10, Berlin 1936, 155 psl.

⁵⁷⁾ E. Tyszkiewicz, Badania archeologiczne. Wilno 1850, psl. 60, tabl. I: 3; K. Tyszkiewicz, O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. Berlin 1868, psl. 192—193, 260; J. R. Aspelin, Antiquités du Nord Finno - Ougrien, I, Helsinki 1877, psl. 93, pieš. 397 (kotinis durklas pieštas pagal E. Tiškevičių, tačiau radinio vieta nurodytas Kaunas);

kotinių durklų tipo ir i Lietuvą yra patekės iš minėtojo krašto⁵⁸). Rytinių atkraštinių kirvių tuo tarpu žinomi trys egz.: du kirviai ankstyvosios formos pirmos šalutinės grupės iš Kašetu, Lydos aps.⁵⁹) ir vienas kirvis antros šalutinės grupės iš Trakų aps.⁶⁰). Radiniai yra vietinės kilmės⁶¹). Vėliau šių atkraštinių kirvių forma pamažu kinta, pati kirvio geležtė siaurėja, o ašmuo platėja ir kaskart vis labiau riečiasi į viršų.

II-jam periodui tenka priskirti tokio pereinamojo tipo atkraštinis kirvis, rastas Linkuvos vls.⁶²), rytinis vėlyvos formos atkraštinis kirvis iš Alksnos (Pav. 14:2), prie Žemaičių Kalvarijos⁶³), ankstyvos formos Rytų Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis iš Stremėnų (Pav. 14:1), Katyčių vls., Pagėgių aps.⁶⁴) ir, gal būt, du vėlyvos formos rytiniai atkraštiniai kirviai iš Kalviškių, Kuršėnų vls., Siaulių aps.⁶⁵), tačiau jie, būdami giminingi vėlyvos formos Rytų Pabaltijo

Wiadomości Archeologiczne, t. I, 1873, psl. 26; Katalog Vilenskogo Muzeja 1885, otd. B, Nr. 1; F. V. Pokrovskij, Vilenskij Muzej drevnosti 1892, tab. III: 1; tas pats, Archeologičeskaja karta Kovenskoj gub., psl. 114; K. Grawingk, Heidnische Gräber Lithauens etc., psl. 151, 199; M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII, Taf. 4 a (E. Sturm). Kur dabar šis kotinis durklas yra, nežinoma.

⁵⁸) E. Sturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 31.

⁵⁹) W. Szukiewicz, Przedmioty bronzowe. — Światowit, I, 1899, psl. 71—75, pieš. 52; W. Szukiewicz, Skład chemiczny brązów przedhistorycznych, znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1911—1914, t. V, Wilno 1914, psl. 31; M. Ebert, Reallexikon, Bd. XIII, Taf. 4 b. Vienas kirvukas (didesnis) yra Vilniaus muziejuje, antras buvo nusiųstas į Archeologijos Komisiją Petrapilyje.

⁶⁰) J. Kostrzewski, Z badań nad osadnictwem wczesnej i średniej epoki brązowej na ziemiach polskich. — Przegląd Archeologiczny, t. II, 2, 1923, psl. 198, Nr. 159. Radinys yra Lubomirskių muziejuje, Lvove (inv. Nr. 166).

⁶¹) E. Sturms, l. c., psl. 13—14.

⁶²) Kirvis yra Biržų muziejuje.

⁶³) Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 916.

⁶⁴) V. D. Kultūros Muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 886.

⁶⁵) Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1899, psl. 31; M. Ebert, Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913. — Prähistoriche Zeitschrift, Bd. V, 1913, psl. 500.

tipo atkraštiniams kirviams, gali būti priskiriami ir III periodui⁶⁶). Iš kitos formos kirvių II-jam periodui tenka priskirti Rešketos ir Virvyčios santakoje (Pav. 16:2), Varnių vls. ir Notėnuose, Kretingos aps. rasti baltiškos ankstyvos formos kovos kirviai⁶⁷). Iš papuošalų šiam periodui priskiriamas įvijos smeigtas, rastas taip pat Rešketos ir Virvyčios santakoje (Pav. 16:1). Sitokių smeigtų centras yra Pamaryje, todėl ir mūsiškis įvijos smeigtas tenka kildinti iš Pamaro⁶⁸).

Zymiai daugiau radinių turime iš III-jo periodo. Šiam periodui priskiriama eilė vėlyvo Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių, kurių ašmenys yra smarkiai užsirietę į viršų. Jų rasta šiose vietose: Ringuvėnuose (Pav. 15:1), Kuršenų vls.⁶⁹), Kirkiliuose, Biržų vls.⁷⁰), Tautušiuose (Pav. 15:2), Betygalos vls.⁷¹), Žemomoje Panemunėje (Pav. 14:3), Šakių aps.⁷²), Šilinėje, Pagėgių aps.⁷³), Laukogaliuose, Pagėgių vls.⁷⁴) ir Silutės(?) aps.⁷⁵). Pagaliau vienas kiek kitokios formos Rytų Pabaltijo atkraštinis kirvis yra Biržų muziejuje, tačiau, deja, lig šiol dar nepaiškėjo tiksliai jo radimo vieta. Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai yra vietinės kilmės. Tam pačiam laikotarpiui yra priskiriami baltiškieji kovos kirviai, rasti Salamiestyje, Panevėžio aps.⁷⁶), Pietariuose (Pav. 16:3), Marijampolės vls.⁷⁷), Gedmino dv., Klaipėdos aps., kur kartu buvo rasti du Ry-

⁶⁶) E. Sturms, l. c., psl. 14.

⁶⁷) E. Sturms, l. c., psl. 56 tt, Taf. 10 g. Radinys yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 631:2; Notėnų kirvis yra kun. Kuprio nuosavybėje (Kretingoje).

⁶⁸) E. Sturms, l. c., psl. 42—43, Taf. 10 f. Smeigtas yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 631:1.

⁶⁹) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 633.

⁷⁰) Biržų Muziejuje.

⁷¹) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 816:1.

⁷²) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 632.

⁷³) Prussia Muziejus, Karaliaučiuje.

⁷⁴) Prussia Muziejus, inv. Nr. V. S. 290, Nr. 8391a (1907).

⁷⁵) Dresdeno muziejuje.

⁷⁶) Schriften der Physik. — Ökonomischen Gesellschaft, Bd. 28, psl. 12 ir Bd. 29, psl. 25. Radinys yra kažkur dingęs.

⁷⁷) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 634.

tų Pabaltijo tipo ietigaliai⁷⁸) ir Šilutės (?) aps.⁷⁹). Iš kito tipo kirvių dar tenka pažymėti skoptiniai kirviai, rasti Gai liūnuose (Pav. 15:4), Siaulių vls.⁸⁰), tik, deja, antras toje pat vietoje rastas kirvukas nepateko į muziejų ir kažkur dingo. Vienas toks skoptinis kirvis, rastas Jazdaiciuose, Kretingos aps., yra padarytas iš akmens⁸¹). Iš ginklų III-jam periodui priskiriami trys Telšių ar Raseinių aps. surasti žalvariniai kalavijai⁸²), du Gedmino dv., Klaipėdos aps. jau paminėti ietigaliai ir vienas ietigalis, surastas Tautušiuose (Pav. 17:1), Betygalos vls.⁸³). Daugiausia III periodo papuošalų yra davę Šlažų pilkapiai, Klaipėdos aps., kur buvo surasta apie 20 įvairių Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūros sričiai būdingų papuošalų: rytų vokiečių tipo ąselinių smeigtų, smeigtų su plokštele šone, uždarų apskrito piūvio apirankių ir kt.⁸⁴). Keramikos dirbinių, kuriuos be abejonių galėtume priskirti kalbamam laikui, turime tik iš Šlažų pilkapių⁸⁵). Pagaliau tenka priminti dar dvi žalvarines statulėles. Viena pontinės kilmės statulėlė buvo rasta Ser nuose (Klaipėdos aps.) po dideliu plokščiu akmenim⁸⁶), o antros Lietuvoje rastos anatolinės kilmės statulėlės tiksliai radimo vieta, deja, nežinoma⁸⁷).

Naujasis žalvario amžius. Kiek mažiau radinių turime iš naujojo žalvario amžiaus. IV-jam periodui yra priskiriamas

⁷⁸) Prussia Muziejaus inv. Nr. 13568—13570; E. Sturms, l. c., Taf. 20 k.

⁷⁹) Drezdeno Muziejuje.

⁸⁰) V. D. Kultūros Muziejuje.

⁸¹) Radinys yra Stockholmo Muziejuje, inv. Nr. 6565:13, plg. C. Schmidto rankraštį „Necrolituanica“ 1863 m., Nr. 283 ir E. Sturms, l. c. Taf. 9 d.

⁸²) M. Ebert, Reallexikon, Bd. XIII, psl. 7, Taf. 4:g-i. Kalavijai yra Lietuvių Mokslo D-jos muziejuje, Vilniuje.

⁸³) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 816:2.

⁸⁴) E. Sturms, l. c., psl. 60 tt, 100—102, Taf. 15:a-m.

⁸⁵) E. Sturms, l. c., Taf. 22 a-b.

⁸⁶) E. Sturms, l. c., psl. 100, 146, Taf. 20a, plg. dar Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Bd. 22, psl. 424 tt. (A. Bezenberger ir F. Peiser).

⁸⁷) A. M. Tallgren, A bronze statuette from Lithuania. — Senatne un Māksla II, 1938, psl. 56—63; Helsinkio muziejuje, inv. Nr. 4802:2.

Vaškų „lobis“ (Biržų aps.), kur viename moliniame puode buvę rasta Haličiaus tipo kirvis su skyle kotui šone, įmovinis Mälaro tipo kirvis ir švedinis miniatiūrinis durklas⁸⁸). Tačiau šio lobio vienalytiškumas sukelia abejonių. Mälaro tipo įmovinis kirvis, kurių Rytų Pabaltijy lig šiol surasta tik 4, yra priskiriama IV periodui ir yra vidurinės Švedijos kilmės. Haličiaus tipo kirvis gali būti daug ankstyvesnis. Tai-gi, atrodo, kad čia greičiausiai turime reikalo su atskirais radiniais, bet ne su lobiu. Greičiausiai tam pačiam periodui reikia priskirti ir kalavijo fragmentas, surastas Bandužiuose, Klaipėdos aps.⁸⁹).

Iš V-jos periodo taip pat turime labai maža radinių. Šiam laikotarpiui priskirtini ietigaliai iš Milašaičių, Plungės vls.⁹⁰), Gribžinių (Pav. 18:3), Gargždų vls., Kretingos aps.⁹¹), Kukorų, Šilutės aps.⁹²) ir greičiausiai smarkiai sugadintas ieties galas, surastas į šiaurę nuo Juodkrantės⁹³). Apskritai, priskirti ietigalius kuriai nors kultūrinei sričiai yra gana sunku. Gribžinių ietigalis greičiausiai yra pietinės Rusijos kilmės.

VI periodas radinių skaičiumi ir formomis yra žymiai turtingesnis. Ankstyvesnei įmovinių kirvių formai tenka priskirti kirviai su mažai išgaubtu įmovos galu ir kurių ąselė yra arti įmovos krašto. Šio tipo kirvis yra rastas Rambyne, Pagėgių aps.⁹⁴). Tai pačiai formai giminingas kirvis surastas Petreliuose, Šilutės aps.⁹⁵). Jis turi beveik paralelinius šonus ir smarkiai praplatintus ašmenis. Minėtojo tipo kirvių

⁸⁸) M. Ebert, Reallexikon, Bd. 13, psl. 7, Taf. 4e-d. Lobis yra Stockholmo muziejuje, inv. Nr. 6565:14—16; A. M. Tallgren, The Arctic Bronze Age in Europa. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, XI, 1937, psl. 30 tt; tas pats, Die sog. Mälaräxte der ostbaltischen Bronzezeit. — Liber Saecularis, l. c., psl. 721—726.

⁸⁹) C. Engel, Vorgeschichte der altpreußischen Stämme, psl. 249, pastaba 661.

⁹⁰) Lapinsko nuosavybėje (Lekėmės km., Plungės vls.).

⁹¹) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 635.

⁹²) Valstyb. Berlyno Muziejus, inv. Nr. Ia, 160.

⁹³) Mannus Erg. Bd. VIII, psl. 107, pieš. 12a.

⁹⁴) Valstyb. Berlyno Muziejus, inv. Nr. II, 2894.

⁹⁵) Prussia Muziejus Karaliaučiuje, inv. Nr. 2081; C. Engel, Vorgeschichte der altpr. Stämme, Taf. 118Ab.

centras yra Tilžės apylinkėse. Tipologiškai panašus kirvis yra surastas Rambyne⁹⁶). Iš įmovinių kirvių su išgaubtu įmovo galu dar paminėtini: Inkūnų km. (Pav. 19:2), Vabalninko vls.⁹⁷), Zygaičių km. (Pav. 19:2), Zygaičių vls.⁹⁸), Kalotės, Klaipėdos aps.⁹⁹), Silainių, Krakių vls., Kėdainių aps.¹⁰⁰), Liudvinavo m., Marijampolės aps.¹⁰¹) ir Cesu (Česukų), Merkinės vls.¹⁰²). Pagaliau žalvario amžiaus pabaigai ir prieškristiniam geležies amžiui yra priskirtini įmoviniai kirviai, rasti šiose vietose: Daugirdavoje (Pav. 19:4), Girkalnio vls.¹⁰³), Radikiuose, Lapių vls.¹⁰⁴), Liepinėje, Klaipėdos aps.¹⁰⁵), Slažuose¹⁰⁶) ir Nidoje¹⁰⁷).

Iš ginklų VI periodui priklauso trys ietigaliai, rasti: Cesuose, Merkinės vls.¹⁰⁸), Daugirduose (anksčiau Plemburgas) (Pav. 18:2), Ariogalos vls.¹⁰⁹) ir Silutėje¹¹⁰).

Iš naujai surastų papuošalų minėtam laikotarpiui tenka priskirti du lobiai. Idomus žalvario amžiaus pabaigos ar net ir prieškristinio geležies amžiaus lobis buvo surastas Pabaliuose, Panevėžio vls.¹¹¹). Cia vienoje vietoje buvo surastos keturios antkaklės smailėjančiais galais ir du įvijos smeigtai

⁹⁶) C. Engel, l. c., Taf. 118Ah.

⁹⁷) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 979.

⁹⁸) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 887.

⁹⁹) Klaipėdos Krašto Muziejus, inv. Nr. 829.

¹⁰⁰) A. Zaborski, Cmentarzysko w Poszuszwiu w pow. i gub. Kowieńskie. — Światowit VI, 1905, psl. 147. Radinys yra Lenkų Mokslo Bičiulių D-jos muziejuje Vilniuje.

¹⁰¹) Marijampolės Sodžiaus Muziejuje, inv. Nr. 593.

¹⁰²) W. Szukiewicz, Przedmioty brązowe. — Światowit I, psl. 74, pieš. 53.

¹⁰³) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 637.

¹⁰⁴) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 638.

¹⁰⁵) C. Engel, l. c., Taf. 118 A g. Radinys yra Prussia Muz., inv. Nr. 267.

¹⁰⁶) Prusia Muziejus, inv. V, 330, 8436 d.

¹⁰⁷) Mannus Erg. Bd. VIII, psl. 107, pieš. 12 b. Prussia Muz. inv. Nr. 2021.

¹⁰⁸) W. Szukiewicz, Przedmioty brązowe, l. c., psl. 74, pieš. 54.

¹⁰⁹) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 636.

¹¹⁰) C. Engel, l. c., psl. 253. Prussia Muziejus.

¹¹¹) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 980 : 1—6.

(Pav. 20). Antras kiek didesnis radinys aptiktas Baudėju dv. tvenkinyje, Stakliškių vls., Alytaus aps.¹¹²). Čia dumblė buvo rastas įvijos smeigtas (Pav. 21:1), įvijinė apirankė (Pav. 21:4—5) ir greičiausiai arklio aprangos papuošalų (Pav. 21:2, 3, 6). Be to, Miežaičiuose (paliai Kelmę) 1931 m. buvo surastas žalvario žaliavos lobis, susidedęs iš 8 nevienodo ilgio (nuo 37 cm iki 47 cm) žalvarinių netaisyklingo trikampio piūvio lazdučių¹¹³). Ar šis žaliavos lobis priskirtinas naujam žalvario amžiui, kol nėra ištirta lazdučių cheminė sudėtis, dar negalima pasakyti.

Peržiūrėjė visą dabar turimąją mūsų žalvario amžiaus medžiagą ir palyginę ją su to paties laikotarpio radiniais kaimyniniuose kraštuose, matome, kad dalis radinių yra svetimo pobūdžio, atgabenti iš svetur arba pagaminti savame krašte pagal svetimus pavyzdžius, o kita dalis yra vietinės kilmės ir pagaminta vietinių amatininkų. Svetimos kilmės dirbiniai yra patekę į Lietuvą iš įvairių kultūros sričių. Vieni pasiekė Lietuvą iš dab. Didžiosios Lenkijos (kotinis durklas), kiti iš Pamario (Patiltės įvijos smeigtas), iš Rytų Pamario — Vakaru Prūsų kultūros srities (Šlažų pilkapiuose rastoji medžiaga), dar kiti kalba apie santykius su vid. Švedija (Mälaro tipo kirvis iš Vaškų) ir t. t. Apie santykius su Rytų Pamario — Vakaru Rrūsų ir iš dalies su lužičėnų kultūra, kuri yra priskiriamai iliramams, ypač ryškiai kalba Šlažų pilkapiuose (Klaipėdos aps.) ir Sembuose surastieji papuošalai. Net ir laidosena yra beveik visai vienoda kaip ir Rytų Pamario — Vakaru Prūsų kultūrinėje grupėje. Todėl kai kurie proistorikai (C. Engelis ir E. Sturmas)¹¹⁴) net nori priskirti šiuos kapus ateiviams ar net kolonistams, atsikėlusiemems jūra iš anapus Vyslos žiočių ir čia paskydusiems vietas gyventojų tarpe. Tačiau šie tvirtinimai tuo tarpu neįmanoma tinkamai pagrįsti. Ligi šiol iš viso Sembuose ir Klaipėdos krašte yra žinomos tik kelios radinių vietas, kur aptikta minėtos kultūros dirbinių. Ne-

¹¹²⁾ V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 640 : 1—10.

¹¹³⁾ Dalis lazdučių yra Šiaulių „Aušros“ Muziejuje, kita dalis V. D. Kultūros Muziejuje.

¹¹⁴⁾ C. Engel, Vorgeschichte der altpreußischen Stämme, I, psl. 212—214; E. Sturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 132, 145.

turint daugiau panašios rūšies kapų ir radinių, sunkoka kalbėti apie čia įsikūrusius ateivius ar kolonistus. Tik tada, jei Klaipėdos krašte, Sembuose ar kur nors kitur Lietuvoje bei Rytų Prūsuose rastume ištisų tos kultūros kapinynų, tada daugiau turėtume pagrindo kalbėti apie kokius nors ateivius arba net ir apie vientisą etninę grupę.

Be eilės iš kitur įgabentų žalvarinių dirbinių, Lietuvoje randama daug ir vietinio pobūdžio radinių. Ypač II—III periode Lietuvoje pradeda ryškėti savarankiška žalvario amžiaus kultūra, atsiranda eilė vietinio darbo įrankių (pvz., Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai, ietigaliai, baltiško tipo kovos kirviai ir kt.) ir jau turime nemaža duomenų, rodančių kad jie buvo gaminami savame krašte, tam tikrose liejyklose. Lietuvos žalvario amžiaus kultūra nesutampa su ta pačia kultūros raida Skandinavijoje (germanų žalvario amžius) ir vakarienuose bei pietiniuose kaimyniniuose kraštuose (Rytų Pamario — Vakarų Prūsų bei lužičėnų kultūra). Šios kultūros palikimas, įvairūs radiniai, savo formomis aiškiai išsiskiria iš kitų kaimyninių kultūrų, todėl mes jau galime nustatyti apytiksles tos kultūros ribas. Dalis Vakarų Prūsų, Rytų Prūsai, Lietuva, pietinė Latvija, Gudai ir šiaurės rytų Lenkija sudaro atskirą kultūros sritį, kurią mes, be abejonių, galime pavadinti senųjų baltų (aisčių) kultūros sritimi¹¹⁵). Todėl iš dabar turimųjų duomenų jau yra tvirto pagrindo manyti, kad žalvario amžiaus pradžioje maždaug nuo Persantės upės iki Dauguvos, nuo Baltijos pajūrio iki Gudų (rytinė siena dar neaiški) ir pietuose iki Netzės, Vyslos bei žemut. Bugo¹¹⁶) jau yra gyvenę vėliau istoriniuose šaltiniuose minimų aisčių (baltų) protėviai. Cia svarbu pažymėti, kad ir „gyvatgalvių“ kaplių paplitimo ribos, kaip matėme, beveik sutampa su vietinės kilmės žalvario amžiaus dirbinių paplitimu. Toliausiai į vakarus „gyvatgalvis“ kaplys yra rastas Kösline, Pamaryje¹¹⁷). Vėlyvesniais laikais ši baltų kultūros sritis taip pat daugiau ar mažiau sudaro vienalytių kūnų, aiškiai išsiskirianti iš kaimyni-

¹¹⁵⁾ C. Engel, l. c., psl. 200, 207.

¹¹⁶⁾ L. Kilian, Zum Ursprung der Balten. — Altpreussen, 3. Jahrg., Heft 2, 1938, psl. 40. Autorius ir Rytų Pamario kraštą laiko baltišku.

¹¹⁷⁾ L. Kiliano pranešimas žodžiu, plg. išnašą 50.

nių kraštų. Baltai, kiek galima spręsti iš radinių vienodumo, senajame žalvario amžiuje dar tebegyveno drauge ir nebuvo suskilę į atskiras tautas. Tik naujajame žalvario amžiuje lyg pradeda išsiskirti atskiro kultūrinės grupės. Taigi, kaip matome, baltų gyvenamasis plotas žalvario amžiaus pradžioje yra buvęs daug didesnis, negu vėlyvaisiais prieistoriniais laikais. Tos ribos kurių laiką lieka tos pačios, krašte vyrauja rimtis ir visai nejusti, kad kita kuri nors svetima tauta būtų išsiveržusi į baltų gyvenamuosius plotus. Tik vėlyvesniuose žalvario amžiaus perioduose Pavyslyje baltai susiduria su germanais. Rytiname Kurše taip pat pasireiškia germaniškos kultūros įtaka („laiviniai“ kapai). Kurše net galime kalbėti apie mažą gotlandiečių koloniją¹¹⁸).

Apie žalvario amžiaus Lietuvos gyventojų ūkio formą ir dvasinį gyvenimą nedaug turime žinių. Reikia manyti, kad neolite pasirodė žemės ūkio ir naminių gyvulių auginimo pradmenys labiau sustiprėjo. Užsimezga platesni santykiai ne tik su kaimyniniais, bet ir tolmais kraštais. Kaip matėme, tokiu santykių turėta su lužičėnų kultūra, su vid. Švedija, piet. Rusija, o kai kurie radiniai (statulėlės) kalba net apie tolimus santykius su Kaukazo ar priešakinės Azijos bei Anatolijos kraštais. Apie laidojimo formas esame gana menkai informuoti, nes žalvario amžiaus kapų Lietuvoje lig šiol surasta labai maža. Iš keleto ištirtų kapų žinoma, kad senajame žalvario amžiuje vyravo paprotys laidoti žmones nedegintus pilkapiuose (Šlažų pilkapiai)¹¹⁹). Labai galimas daiktas, kad dalis atkraštinių kirvių ir kitų radinių yra kilę iš suardytų kapų. Senojo žalvario amžiaus gale (III periode) žmonės pradedami deginti. Prie šios rūšies kapų tenka priskirti Pietarių km. pilkapiai (Marijampolės vls.), kur viename pilkapyje tarp puodų šukių ir pelenu buvo surasta baltiško tipo kovos kirvio pentis¹²⁰). Toliau prie naujojo žalvario amžiaus tyrinėtųjų kapų

¹¹⁸⁾ C. Engel, Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1933, psl. 7; Latviešu Kultūra Senatnē. Riga 1937, psl. VII (Fr. Balodis).

¹¹⁹⁾ E. Sturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 100—102 (čia nurodyta ir literatūra).

¹²⁰⁾ Zinios iš V. D. Kultūros Muziejaus archyvo, plg. Pav. 17:3.

tenka priskirti pilkapiai, apdėti keliais koncentriniais akmenų vainikais šiose Klaipėdos aps. vietose: K r e t i n g a l ē j e, E g l y n u o s e ir E g l i š k i u o s e¹²¹).

V

PRIEŠKRISTINIS GELEŽIES AMŽIUS

(500 pr. Kr. iki Kr. gim.)

Pereidami prie prieškristinio geležies amžiaus, turime pastebeti, kad šis pats neaiškiausias ir tamsos apsuptas laikotarpis nedaug tėra paryškėjės. Dėl gerai datuojamų radinių trūkumo sunku spręsti bet kuriuos klausimus ir beveik neįmanoma nustatyti kultūros tolydumą tarp žalvario ir pokristinio geležies amžiaus. Tačiau šitame laikotarpyje ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurinėje bei rytinėje Europoje susiduriame su primityvia kultūra, beveik visur jaučiamas didelis kultūros sumenkimas. Siō kultūros sumenkimo priežastys yra įvairiai aiškinamos¹²²). Geologai, pasiremdami durpynų tyrinėjimais, įrodinėja, kad žalvario amžiaus gale buvęs šiltas ir sausas klimatas prieškristinio geležies amžiaus pradžioje gana staiga pakėtės ir tapės žymiai šaltesnis bei drėgnesnis, todėl, susidarius nepalankioms gyvenimo sąlygoms, žmonės turėję išsikelti arba labai skurdžiai gyventi. Tačiau klimato pablogėjimas negalėjo būti vienintele kultūros sumenkimo priežastimi. Daugelyje kraštų žmonės ne tik prieistoriniai, bet ir dabartiniai laikais mokėjo ir moka prisitaikyti prie įvairių klimato sąlygų. Kiti vėl aiškina, kad šis laikotarpis esas permažai ištirtas, todėl ir neturima daugiau šios kultūros liudininkų. Bet ir šis argumentas néra įtikinamas. Net ir Švedijoje, kur proistorės

¹²¹) Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 22, psl. 39 tt; t. 23, psl. 85 tt ir t. 21, psl. 86.

¹²²) H. Ar b m a n, Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit in Schweden. — Acta Archaeologica, vol. V, fasc. 1—2, Köbenhavn 1934, psl. 41—48; B. N e r m a n, Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen. Stockholm 1924, psl. 18 tt.

mokslas turi jau gilią praeitį ir kur visi laikotarpiai yra pakankamai gerai ištirti, vistiek to meto radinių yra labai maža. Kultūros sumenkimo priežasčių greičiausiai tenka ieškoti ne tik krašto viduje, bet ir už jo ribų. Vidurinėje ir vakarinėje Europoje tuomet buvo įsigalėjusios dvi labai galingos kultūros: lužičėnų ir keltų. Tame pačiame laikotarpyje germanai iš savo pirminiu sodybų, Skandinavijos pietų ir Danų salų, dėl nežinomų priežasčių dar gyviau pradeda veržtis į vakarus, rytus ir pietus¹²³⁾). Germanai, besibraudami į dab. Vokietiją ir Lenkiją, susiduria su to krašto gyventojais keltais ir ilirais. Apie 400 prieš Kr. ir keltai, verždamiesi į šiaurę, susiduria su germanais. Prasideda ilgos kovos tarp germanų, keltų ir lužičėnų kultūros atstovų. Si skandinaviškių germanų eksplansija gyvai pajuntama ir žemutiniame Pavyslyje. Toje srityje baltai susiduria su iš šiaurinės Jutlandijos besiveržiančiais vandalais, kurie apsigyvena maždaug Osterodės bei Neidenburgo aps. ir toliau į pietus, vėliau iš Bornholmo salos atėjusiais burgundais, kurie apsigyvena žem. Pavyslyje beveik iki Pasargės ir pagaliau beveik kartu su jais iš pietinės Skandinavijos pasirodžiusiais gotais. Šioje srityje susidaro mišri passionio kultūra, kurioje aptinkame ir baltiškų ir germaniškų elementų. Rytų germanų kultūros riba Prūsuose éjo maždaug šia linija: nuo Elbingo aukštumos pietų rytų kryptimi iki Pasargės — Alnos ir čia išilgai į pietryčius¹²⁴⁾). Giliau į baltų kraštą germanai neįsibrauna ir tame neįvyksta žymesnių pasikeitimų ar etninių persigrupavimų. Tokiame dideliame sąmyšyje nutrūksta prekybiniai keliai, éję iš pietinės ir vidurinės Europos į šiaurės kraštus, šiaurės rytų Europa lieka izoliuota nuo svarbesnių ano meto kultūrinės centrų. Metalų įvežimas beveik sustoja. Nutrūksta ir šiaipjau nelabai gyvi baltų prekybos santykiai su pietų vakaru kaimynais. Sie gana ilgai trukę neramumai, man rodos, ir buvo viena iš svarbiausių prieškristinio laikotarpio kultūrinio nusmukimo priežasčių, nors ir kiti veiksniai galéjo suvaidinti tam tikrą vaidmenį. Kadangi baltai šitame laikotarpyje geležies dar nemokėjo vietoje pasigaminti, todėl metalą turėjo pakeisti vietinė medžiaga: akmuo, kaulas,

¹²³⁾ B. Nerman, Die Herkunft etc., psl. 34 tt.

¹²⁴⁾ C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 96—97, 105, 122, 124.

medis ir t. t. Vėl grįztama beveik prie „medžio-akmens“ amžiaus.

Iš visų baltų gyvenamų kraštų daugiausia šio laikotarpio kapų ir radinių aptikta Prūsuose. Lietuvoje lig šiol žinoma vos keletas šiam laikui priskiriamų kiek aiškiau datuojamų dirbinių, surastų vakarinėje dalyje, pvz., antkaklės trimitiniais atriestais galais iš Silutės apylinkių¹²⁵), Šlažų¹²⁶) ir Noliškių (Padubysio vls., Šiaulių aps.)¹²⁷). Iš kapų tėra žinomas vienas Mišeikių pilkapis (Klaipėdos aps.), kuriamo be keleto palaidojimų buvo aptiktas mažas iš akmenų sustatytas rūselis, kurio viduje buvo pastatytas puodas¹²⁸). Geležies dirbinių lig šiol dar visai nerasta. Tik 1934 m. kasinėjimai kai kuriuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose (pvz., Velkykuškiuose, Vosgeliuose ir kt.) yra suteikę mums daug medžiagos¹²⁹), iš dalies priskirtinos prieškristiniam laikotarpiui. Kai kurių piliakalnių apatinuose sluoksniuose buvo rasta akmeninių kirvių, daugybė kaulinių dirbinių (pav. 22), (smeigtukų, ylų, adiklių, pasmailintų gyvulių dantų, strėlių antgalių, ietigalių, pragrežtų šerno ir lokio ilčių, kurios greičiausiai buvo nesiojamos kaip amuletais ir šiaip kaulo piaustinių), liekanų primityvios blogai degtos keramikos (Pav. 23, dvi viršutinės eilės), ornamentuotos duobutėmis ar skylutėmis aplink puodo kaklelių, pirštų bei nagų įspaudomis ir t. t.). Be čia paminėtųjų daugiausia prieškristinio laikotarpio radiņių tuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose buvo rasta gana daug ir vėlyvesnių laikų keramikos liekanų ir gerai datuojamų žalvarinių bei geleži-

¹²⁵⁾ Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 21, psl. 85; A. Bezzenger, Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens. Königsberg 1904, psl. 20; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I, Tartu 1929, psl. 4, Abb. 1. Radinys yra Prusia muziejuje, inv. Nr. V, 7216.

¹²⁶⁾ Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 21, psl. 85, pieš. 9.

¹²⁷⁾ V. D. Kultūros Muziejus.

¹²⁸⁾ Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 18, psl. 82—85, Abb. 25 ir sas. 19, psl. 246.

¹²⁹⁾ Kasinėjimų medžiaga ir apyskaita yra V. D. Kultūros Muziejuje. Plg. dar: P. Tarasenka, Apeginiai Lietuvos piliakalniai. — Zidinys 1934, psl. 409 tt.; tas pats, Mielanų piliakalnis. — Gimtasai Kraštas 1934, Nr. 2, psl. 85—86.

nių dirbinių nuo III net iki XIII amž. Ypač svarbūs radiniai (pokristinio geležies amž.) yra molinių formų, liejamujų molinių semtukų fragmentai ir geležies gargažės liekanos. Sie radiniai kalba apie žalvarinių papuošalų dirbimą vietoje ir apie vietinės balų rūdos naudojimą geležiniams įrankiams bei ginklams gaminti. Pagaliau pažymėtinės Velykuškių piliakalnyje surastas ypatingas dvigubas kapas (Pav. 24). Cia iš molio išplūktoje apvalioje duobėje ant stambių degesių gulėjo du skeletai: vienas aukštininkas, antras kniūpščias. Kadangi duobė buvo gana maža ir, be to, dubens formos, todėl skeletų kaukolės ir kojų blauzdikauliai gulėjo žymiai aukščiau stuburo. Kojų blauzdikaulių dalis su pėdų kaulais jau buvo nuarta. Šalia galvų padėta pvena akmenį. Griauciai yra gana gerai išlikę. Duobės dugne rasta didelių anglių ir net nuodėgulių liekanų, geležies gargažės, raudonos spalvos akmenų (okerio), suanglėjusių storų nerinių liekanų, o iš priedų prie vieno skeleto buvo padėtas geležinis meškerės kabliukas ir kaulinė yla, o prie antro skeleto kairiojo žastikaulio — spaudu ornamentuota puodo šukė. Griaucių viršuje buvo aptiktas storokas degesių sluoksnis. Panašios rūšies kapų buvo surasta ir daugiau. Šis dvigubas kapas ir savo duobės forma ir pačia laidosena yra neįprastas, sunkiai aiškinamas ir datuojamas.

Si piliakalnių kultūra, kiek tuo tarpu yra žinoma iš pasuktinių laikų tyrinėjimų ir prieškarinių L. K r z y w i c k i o kasinėjimų¹³⁰), yra paplitusi rytinėje Lietuvos dalyje, būtent: Zarasų, Utenos, Rokiškio, iš dalies Ukmergės aps. ir šiaur. rytinėje Vilniaus krašto srityje. Rytų Lietuvos piliakalniai daug kuo skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies piliakalnių. Pirmiausia skiriasi išviršinė piliakalnių išvaizda. Daugelyje Rytų Lie-

¹³⁰⁾ L. Krzywicki, Poslednije momenty neolitičeskoy epochi v Litve. Die letzten Momente des Neolithes in Litauen. — Sbornik v čest semidesiatiletija prof. Dm. N. Anučina. Moskva 1913, psl. 301—318; tas pats, Grodziska górnego — litewskie. Dukszty — Worańce. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXII, dział V, Warszawa 1914, psl. 13—32; tas pats, Grodziska górnego — litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXIV, 1917, psl. 1—42; tas pats, Pilkalnia pod wsią Petraszunami. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. V, Wilno 1914, psl. 1—27; tas pats, Pilkalnie na Litwie. — Studja Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków 1928, psl. 154—172.

tuvos piliakalnių nematyti fortifikacinių įrengimų; visai kitaip yra likusioje Lietuvos dalyje: čia daugumoje piliakalnių aiškiai pastebimi supilti pylimai, iškasti grioviai ir kt. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalniai yra turėjė kitokią paskirtį; juose aptinkamas storas kultūrinis sluoksnis, susidedas iš degesių, keramikos, kaulinių bei akmeninių dirbinių, naminių ir laukinių gyvulių kaulų ir paprastai nedidelio pokristinio geležies amžiaus žalvarinių bei geležinių dirbinių kieko, kalba, kad tie piliakalniai ilgą laiką buvo gyvenami. Skiriasi ir kultūrinis inventorius. Rytų Aukštaičių piliakalniuose susiduriama su žymiai primityvesne kultūra: čia randama dar akmens kirvių, primityvios keramikos liekanų ir ypač daug kaulinių dirbinių. Likusioje Lietuvos dalyje tos rūšies radinių lig šiol visai nerasta. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalnių pradžia siekia gilesnę praeitį. Nerasta Rytų Aukštaičių piliakalniuose ir grūdų liekanų, kurių apsčiai aptikta Žemaičių piliakalniuose.

Nelengva suskirstyti chronologiškai Rytų Aukštaičių piliakalniuose aptinkamą medžiagą. Dalis radinių (akmens įtveriamieji kirviai, gal būt, puodų šukės pagražintos duobutėmis) yra priskirtina akmens amžiui, dalis akmens kirvių (pvz., akmens kirvis, kurio ašmenys padirbtai pagal žalvarinius Rytų Pabaltijo tipo atkraštinius kirvius), be abejonės, tenka priskirti žalvario amžiui. Didelė kaulinių dirbinių dalis priklauso prieškristiniams geležies amžiui. Kiek sunkiau nustatyti gnaibytinės ir nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos amžių. Nors ši keramika labiausiai buvo paplitusi prieškristiniame geležies amžiuje, tačiau pagražinimo būdas, kaip rodo naujausieji piliakalnių tyrinėjimai Latvijoje¹³¹), dar tebebuvo vartojamas senajame ir viduriniame geležies amžiuje. Dar daugiau: net XI—XII amž. lybių kapuose aptinkama gnaibytinės ir pirštų nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos. Visai lengvai galime priskirti dalį keramikos, ornamentuotos vingiais, naujam geležies amžiui. Taip pat aiški žalvarinių ir geležinių dirbinių chronologija: jie lengvai įterpiami į atskirus pokristinio geležies amžiaus laikotarpius. Tuo tarpu palieka neaiškus molinių semtukų ir liejamųjų formų amžius.

¹³¹⁾ V. Ginters, Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — Senatne un Māksla, IV, 1936, psl. 99—100, pav. 12.

Artimausių paralelių Rytų Lietuvos piliakalnių kultūros liekanoms turime ir už Lietuvos ribų: vidurinėje ir rytinėje Latvijoje, Guduose ir net vidurinėje Rusijoje¹³²). Kuriai etničinei grupei priskirtina ši taip plačiai paplitusi kultūra? „Gorodišče“ kultūra vid. Rusijoje gana pamatuotai yra priskiriama suomių ugrų kiltims¹³³), tačiau Lietuvos bei Latvijos čia minėtosios kultūros liekanos priskirti kuriai nors suomių ugrų giminės kilčiai nebūtų pagrindo. Rytų Lietuvos, vidurinės bei rytinės Latvijos bei didelės Gudų dalies piliakalnių kultūra yra labai giminininga ir, kaip rodo pokristinio geležies amžiaus šiose srityse aptinkama medžiaga, toji giminystė nepranyksta. Todėl yra rimto pagrindo manyti, kad šios kultūros atstovai yra buvę lietuvių ir latvių protėviai.

VI

SENASIS GELEŽIES AMŽIUS (0—400 po Kr.)

Prieškristinio geležies amžiaus kultūros sumenkimas Lietuvoje dar tebejaučiamas ir pirmame amžiuje po Kr., tačiau, pradedant II-ju amžiumi, Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebime tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje pražysta turtinga ir įvairi medžiaginė kultūra. Jei ankstyvesnių laikų mūsų krašto žmonių gyvenimui pažinti dėl mažo gerai ištirto medžiagos kiekiečio teko naudotis daugiausia atsitiktinio pobūdžio radiniais, dabar jau turime žymiai daugiau vertingos medžiagos, surastos ne tik atsitiktinai, bet ir iš sistemingu kasinėjimu. Vienas iš vyriausių šaltinių senojo ge-

¹³²) H. M o o r a, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I, Tartu 1929, psl. 24 tt.

¹³³) A. M. T a l l g r e n, Zur Einwanderung der Esten. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920, Tartu 1921, psl. 191.

ležies amžiaus kultūrai pažinti yra daugybė radiniai turtingų kapinynų. Be to, ir rašto šaltiniai (Caius Plinius Secundus, Cornelius Tacitus, Claudius Ptolemaios), nors dar nelabai tikslūs ir patikimi, padeda šiek tiek aiškinti pokristinio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrą ir jų santykius su kitais kraštais. Visa ši medžiaga atskleidžia mums jau gana ryškų senojo geležies amžiaus kultūros vaizdą ir leidžia kiek aiškiau pažvelgti ir į tautinius mūsų krašto gyventojų santykius. Tačiau, reikia pripažinti, nemaža įdomių ir svarbių problemų tuo tarpu dar lieka neišaiškintų. Jos tegalės būti išspręstos kiek vėliau, kai ne tik Lietuvoje, bet ir kituose mūsų giminės gyventuose kraštuose susikaups daugiau sistemingai ištirtos medžiagos.

Iš paskutiniuoju metu tyrinėtųjų senojo geležies amžiaus kapinynų tenka paminėti šie: plokštiniai kapai Sargėnuose (Lapių vls., Kauno aps.), pilkapiai Paviekiuose (Padubysio vls., Šiaulių aps.), plokštiniai kapai Seredžiuje (Kauno aps.), plokštiniai kapai Veršvuoje (Raudondvario vls., Kauno aps.), plokštiniai kapai Uptytėje (Panevėžio aps.), pilkapiai (?) Linkaičiuose (Joniškio vls., Šiaulių aps.), Gibaičiuose (Meškuičių vls., Šiaulių aps.) ir plokštiniai kapai Eiguliuose I (Pažaislio vls., Kauno aps.).

Viens ankstyviausių senojo geležies amžiaus kapinynų buvo tyrinėtas 1938 m. pavasarį Sargėnuose (Lapių vls., Kauno aps.), dešiniajame Neries krante. Kapyno vieta yra lygi. Cia iš viso jau ištirti 57 kapai. Sargėnų kapinyne mirusieji būdavo laidojami 0,5—1,00 m gilumo duobėse. Daugelyje atvejų duobės ribose beveik iki pat griaučių buvo susidurta su atskiromis judintoje žemėje įsimaišiusiomis smulkiomis anglimis. Daugelio kapų duobės dugne surasta taisyklingai padėtų akmenų: du akmenys kaukolės šonuose ir du kojų gale. Tačiau aptikta kapų, kur ir šalia klubikaulių buvo padėta po vieną akmenį. Ir vaikų kapų duobės dugne beveik visada surasta po keturis taisyklingai sudėtus akmenis (Pav. 29). Tokių keturių ar kartais ir šešių akmenų tarpe buvo aptinkami gana blogai išlikę žmonių griaučiai, begulų aukštininki. Įdomu pastebeti, kad lig šiol tyrinėtoje kapyno dalyje vyrai aptiki begulų galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Vyrų kapuose surasta nemaža smarkiai profiliuotų ir akinių „šalutinės prū-

sų serijos“ segių, geležinių lazdelinių smeigtukų, masyvių apvalainio piūvio apirankių, pagražintų akinijų raštu ir įmovinių kirvių (Pav. 26). Moterų kapuose aptikta įvijinių žalvarinių antsmilkinių, emalinių įvairiaspalvių karolių, kaklo papuošalų, sudarytų iš žalvarinių įvijos vielos gabalėlių ir suvyniotų žalvarinių skardelių, taip pat akinijų segių, ankstyvo tipo buoželinį smeigtukų geležine viršūne, geležinių ylų, žiedų ir tos pącios formos, kaip ir vyrų kapuose, apirankių (Pav. 27). Vaikų kapuose surasta įvairios formos mažų masyvių apirankių, smulkų karolių ir kt. Daugumas Sargėnų kapų tenka priskirti II-III amž.

Sis kapinynas yra tuo svarbus, kad čia kartu su gerai datuojamomis akinėmis bei smarkiai profiliuotomis segėmis buvo surasta kitų įvairių papuošalų ir įrankių. Pvz., kape Nr. 36 kartu su akine sege ir įmoviniu kirviu buvo rasta lig šiol Lietuvoje dar nematyta žalvarinė pasaginė segė mažais atriestais įvijiniais galais (Pav. 26:2). Be to, Sargėnų kapinynas pažymi ypatingu įvijinių žalvarinių antsmilkinių (Pav. 27:1-2) gausumu. Cia lig šiol jau surasta 21 įvjinis antsmilkinis. Tokių galvos papuošalų dar prieškariniai laikais buvo rasta Jagniniškėje¹³⁴⁾ (Padubysio vls., Šiaulių aps.), 1931 m. Paštuvosje (Kauno aps.)¹³⁵⁾, 1938 m. Veršvuoose (Raudondvario vls.) ir 5 egzemploriai Lazdiniuose, Talsių aps. (Latvijoje)¹³⁶⁾, tačiau lig šiol nei tikroji šių papuošalų paskirtis, nei jų amžius nebuvo aiškus. Sargėnuose šie papuošalai buvo randami kapuose poromis, po vieną kiekvienoje kaukolės pusėje, paliai smilkinius. Viename kape šie antsmilkiniai buvo rasti net su plaukų liekanomis. Šių papuošalų chronologija dabar taip pat jau yra visai paaiškėjusi. Pvz., kape Nr. 12 (Pav. 28) abejose visai sukiužusios kaukolės pusėse, paliai smilkinius, buvo surasti du 9,5 cm skersmens įvijiniai antsmilkiniai, kairėje krūtinės pusėje, netoli žastikaulio aptiktas skersai begulis žalvarinis buoželinis smeigtukas geležine viršūne, greta jo 12 cm ilgio geležinė yla ir ant dešiniosios rankos žalvarinė

¹³⁴⁾ Du egz. paskelbti: M. Makarenko, Zabytki przedhistoryczne guberni Kowieńskiej. — Kwartalnik Litewski, t. II, 1910, Tab. V.

¹³⁵⁾ V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 657 : 3—4.

¹³⁶⁾ H. Moora, Die Eisenzeit Lettlands, II, Tartu 1938, psl. 472—473, Abb. 70:2.

apvalainio piūvio masyvi apirankė siaurėjančiais galais. Apirankė ornamentuota akiniu raštu. Suardytame kape Nr. 13 tokie pat antsmilkiniai buvo surasti kartu su antkakle trimtiniais galais, buoželiniu smeigtuku, masyvia apvalainio piūvio apiranke ir kt. (Pav. 27:1-6, 8). Kituose kapuose antsmilkiniai rasti taip pat su gerai datuojamais radiniai. Tuo būdu šie antsmilkininiai papuošalai yra priskirtini II amž. antrajai pusei ir III amž. pradžiai. Sių papuošalų centras yra buvęs Lietuvoje.

Maždaug to paties laikotarpio kapinynas buvo tyrinėtas 1933 ir 1937 m. Paviekiuose, Padubysio vls.¹³⁷⁾. Čia susidurta su pilkapiais, apdėtais akmenų vainiku. Nors patys pilkapiai, iš seno šioje vietoje beariant, daugiausia jau yra sulyginti su žeme, tik vietomis dar matyti nežymios buvusių pilkapių kalvelės, tačiau didelė akmenų vainikų dalis tebéra gerai išlikusi (Pav. 30). Vienur ratu sudėti akmenys aiškiai matyti paviršiuje, kitur jie slepiasi žemėse. Iš viso žemės paviršiuje aiškiai matyti 27 pilkapių akmenų vainikai; jų skersmuo svyruoja tarp 4—5 m. 1933 m. bandomųjų kasinėjimų metu dviejų pilkapių akmenų vainikų viduje tesusidurta su anglių ir pelenų liekanomis; jokių kitų radinių nerasta. Tik tų pilkapių rajone atsitiktinai yra surastas gerai išlikęs molinis puodas (Pav. 25), kurs savo forma yra artimas žalvario amžiaus puodų tipams. Labai galimas daiktas, kad 1933 m. kasinėtieji pilkapiai priklauso dar prieškristiniams geležies amžiui. 1937 m. kasinėtuose šesiouose pilkapiuose susidurta su II—III amž. griautiniaiš kapais. Griaucių buvo išlikę labai nežymūs pėdsakai. Kiekviename pilkapyje aptikta bent po kelis kapus. Kaip matyti iš kasinėjimų duomenų, žmonės čia būdavo laidojami akmenų vainiko viduje, greičiausiai ant žemės paviršiaus, o kapo viršuje būdavo supilamas neaukštus pilkapis. Vietomis aptikta ir ugnies pėdsakų.

Paviekių pilkapiuose susidurta su įdomiais radiniai. Pvz., I-jo pilkazio penktame kape buvo surasta ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais ir žalvarinių įvijos vielos galėlių. XV-jo pilkazio kape Nr. 1 griauciai gulėjo NO—SW

¹³⁷⁾ J. Puzinas, Lietuvos kapinynams prašneokus. — Naujoji Romuva 1937, Nr. 33—34; tas pats, Sių metų kasinėjimams pasibagus. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 49.

kryptimi ir čia rasta taip pat ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais, dvi masyvios apvalainio piūvio apirankės ir smarkiai profiliuota segė (Pav. 31). IX-to pilkapiro kapas Nr. 6 (Pav. 32) radinių chronologijos atžvilgiu yra tuo svarbus, kad čia surasta dviejų tipų žalvarinių antkaklių (viena trimitiniai, antra buoželiniais galais), įvairiaspalvių emalinių karolių, du žalvarinės įvijos vielos gabalėliai, smarkiai profiliuota segė ir lenktas geležinis peilis ar piautuvas. Iš Paviekių pilkapių papuošalų ypač išsiskiria II amž. galo smarkiai profiliuotos segės. Viena iš jų turi atvirą (Pav. 31:5), kita dengtą įviją (Pav. 32:1). Panašaus tipo segė dar prieškariniais laikais buvo rasta kaimyniniuose J a g m i n i š k i u pilkapiuose, Padubysio vls.¹³⁸). Be to, tokį segių randama ir už Lietuvos ribų. Daugiausia jų surasta Prūsuose ir viena rasta G a i l i š i u o s e, Ilės vls., Jelgavos aps. (Latvijoje)¹³⁹). Segės spiralė yra dengta. Antkaklių surasta tik dviejų tipų: plačiai visame Rytų Pabaltijy (nuo Sembų iki Suomijos) paplitusios formos antkaklė trimitiniai galais ir ankstyvos formos antkaklės apskritais buoželiniais galais. Pastaroji antkaklių forma taip pat aptinkama nuo Prūsų iki Estijos. Pagaliau paminėtina vietinės masyvios apvalainio piūvio apirankės ir įvežtiniai gražūs raudonos emalės karoliai su žaliomis bei galtonomis juostelėmis, dėmelėmis ir gražiu geltonos spalvos šakelės pavidalo ornamentu. Tokių pat karolių tarp kitko surasta A k m e n o j e, Kražių vls.¹⁴⁰), S a r g é n u o s e, Lapių vls. ir M i k y t ū km., Žem. Panemunės vls., Šakių aps. Mūsų kaimynystėje jų surasta L i n k ū n u o s e, Pakalnės aps., T i l ž ē j e¹⁴¹), K u n t e r s t r a u c h e prie Wosegau,

¹³⁸) M. Makarenko, Zabytki, 1. c., Tab. V ir VI.

¹³⁹) Latviešu Kultūra Senatne. Riga 1937, Tab. XVIII : 6.

¹⁴⁰) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 697 : 7.

¹⁴¹) Linkūnuose (kafe Nr. 354) surasta lygiai tokį pačių raudonų emalinių karolių su augaliniu raštu (šakele) kartu su akine šalutinės prūsų serijos sege, smarkiai profiliuota sege ir masyviomis apskrito bei apvalainio piūvio žalvarinėmis apirankėmis. Tilžėje (Splitter) atsitiktinai surasta tokį pat karolių, o netoliese aptikta panoninės kilmės segė, panaši į A d a k a v o (Skaudvilės vls., Tauragės aps.) sege, esančią Jelgavos muziejuje (plg., Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1883, psl. 35, Taf. II: a—d). Linkūnų ir Tilžės karoliai yra Prussia muziejuje, Karaliaučiuje.

Fischhausenapse¹⁴²⁾, S o j v i d e , Gotlande¹⁴³⁾ ir kt. Sie karoliai néra vietinés kilmés, bet įvežti iš Romos provinciją.

Kiek velyvesnių laikų plokštinis kapinynas buvo kasinėtas 1936 ir 1937 m. Seredžiuje, Kauno aps. Čia iš viso ištirta 44 kapai. Seredžiuje susidurta su radiniai turtingu kapinynu. Mirusieji ir čia buvo laidojami nevienodo gilumo duobėse aukštininki ir įvairiomis kryptimis. Rankų situacija įvairi: vienur abi rankos būdavo sulenkiamos smailiu kampu ir padedamos ant krūtinės, kitur viena ranka uždėta ant krūtinės, o antra arba išiesta paliai šoną, arba uždėta žemiau krūtinės ląstos. Kiek buvo galima spręsti iš likusių karstų pėdsakų (tamšių kontūrų šviesesnėje žemėje), vieni laidota lentiniuose, kiti iš medžio liemens išskaptuotuose karstuose, lyg loviuose. Ir Seredžiuje vietomis dar aptikta kapo duobės dugne taisyklingai sudėtų akmenų grupių. Pvz., vaiko kapo Nr. 6 dugne buvo padėti du netaisyklingos formos $10 \times 14,5$ cm dydžio akmenys galvos šonuose ir kiek mažesni akmenys kojų gale. Kape Nr. 13 (Pav. 33, 34) buvo padėti šeši akmenys medinio karsto šonuose šitokiu būdu: du akmenys gale galvos, vienas akmuo kairėje pusėje prie žastikaulio, vienas akmuo dešinėje pusėje prie blaudikaulio vidurio, o apatinį galūnių gale, kaip ir prie galvos, vėl gulėjo padėti du akmenys¹⁴⁴⁾. Vyrų kapai išsiskyrė ginklais (ietigaliai), įmoviniais kirviais, nors nestigo ir papuošalų, pvz., segių (laiptelinių ir lankinių segių lenktine kojele), juostinių apirankių ir net antkaklių kūginiais galais. Moterų kapai buvo itin gausūs įvairiais papuošalais. Kape Nr. 13 mergaitės kaklą puošė žalvarinė viela apvyniotais galais antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu (Pav. 35:2), net penkios įvairiaspalvių stiklinių ir emalinių karolių apvaros (Pav. 35:9, 10), ant dešiniosios rankos buvo užmautos 5, o ant

¹⁴²⁾ W. G ä r t e , Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, psl. 166, Abb. 117 : d, f.

¹⁴³⁾ O. A l m g r e n , Die ältere Eisenzeit Gotlands, 1. Heft, Stockholm 1914, psl. 37, Taf. 14 : 226.

¹⁴⁴⁾ Tokių kapų, kur prie griaucių buvo aptikta padėtų akmenų, žinoma ir Latvijoje, plg.: H. M o o r a , Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae 1931, psl. 440, Taf. III, II, IV; t a s p a t s , Ausgrabungen ältereisenzeitlicher Hügelgräber im Kreise Jekabpils. — Archaologijas Raksti I, 3, Riga 1928, Taf. XII ir XIII.

kairiosios 3 žalvarinės juostinės apirankės kiek siaurėjančiais galais (Pav. 35:13). Net ir vaikų kapuose surasta daug specialiai vaikams pritaikytų ir padirbtų mažyčių antkaklių kūginiais (Pav. 35:5) ir mažais šaukštiniais galais (Pav. 35:4), smulkių karolių, mažų eglutėmis ornamentuotų juostinių apirankių ir geležinių lazdelinių smeigtukų. Tik smeigtukai savo dydžiu nesiskyrė nuo suaugusių kapuose randamų tokios pat formos smeigtukų. Daugumas Seredžiuje tyrinėtų kapų priklauso III—IV amž., tik du degintiniai kapai yra vėlyvesnių laikų.

Seredžiuje surastą radinių formos daugiausia yra įprastinės, Lietuvoje dažnai aptinkamos. Tik karoliai, kurių kapinyne aptikta ypatingai daug, yra įvežtiniai. Įdomu pastebeti, kad Lauksvyduose kapinyne (netoli Seredžiaus) aptikta to paties meistro dirbtų juostinių apirankių¹⁴⁵).

1938 m. tyrinėtas plokštinis kapinynas Veršvuoje (Raudondvario vls.) taip pat yra suteikęs naujos medžiagos. Cia iš viso lig šiol ištirti 86 kapai. Mirusieji laidoti nevienodo gilumo duobėse (nuo 20 iki 150 cm). Grauže palaidotų žmonių skeletai buvo ypatingai gerai išlikę. Ir šitame kapinyne vyrai beveik be išimties buvo laidojami galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Kapų duobėse aptiktos įsimaišiusios anglis kalba apie tam tikras ugnies apeigas prie kapo duobės. Nors šio kapinyno jau ištirtas didelis plotas, tačiau kapinynas nepasižymi radinių gausumu. Bet vis dėlto iš gana didelio kapų skaičiaus susikaupė nemažas kiekis naujos medžiagos ir gauta eilė atskirų vertingų pastabų, susijusių su laidosena. Vyrų kapuose dažniausiai buvo randama įprasto tipo įmovinių kirvių, lenktų ir tiesių peilių, gana didelių piautuvų, lazdelinių smaigtukų ir nedidelis kiekis papuošalų. Moterų kapai buvo kiek turtingesni radiniai: juose aptikta antkaklių kūginiais galais, gana daug įvairios formos ir spalvos stiklinių ir emalinių karolių (Pav. 36:5), juostinių apirankių, įvijinių žiedų, keletas laipteliniai segių (Pav. 36:1-2), viena žieduotoji segė su žiedeliu spiralės viršuje, žalvarinių buoželinių, ratelinių ir geležinių bei žalvarinių lazdelinių smeigtukų, ylių ir kt. Dviejuose kapuose rasta ir žal-

¹⁴⁵) Pvz., Seredžiaus kape Nr. 10 surasta apirankė yra to paties darbo kaip ir Lauksvyduose aptiktos juostinės apirankės (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 652 : 3—4).

varinių įvijinių antsmilkinių. Viename moters kape kaukolės šonuose paliai smilkinius rasta net po du antsmilkinius, o viename suardytame kape aptiktas vienas to paties tipo papuosčias.

Veršvų kapinyne surastoji medžiaga tipologiškai yra labiau artima vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Apie tai kalba ne tik tai grupei būdingos antkaklės kūginiais galais, bet ir žieduotoji segė su žieduota buožele spiralės viršuje¹⁴⁶⁾.

Upytėje 1938 m. tyrinėtas kapinynas suteikė įdomios medžiagos vidurinės Lietuvos III—V amž. kultūrai pažinti. Cia iš viso ištirtas 51 kapas. Mirusieji Upytės kapinyne buvo laidojami duobėse, kurių gilumas svyruoja tarp 0,63—1,5 m (tik keletas griaučių aptikta 20—56 cm gilumoje). Nors pats kapinynas užima gana didelį plotą, tačiau mirusieji laidoti labai retai. Griaučių situacija yra įvairi: daugiausia aptikta begulinčių galvomis į šiauręs vakarus (16 griaučių), 10 į šiauręs rytus, 8 į pietų rytus, 7 į pietų vakarus ir keletas į pietus, vakarus ir šiaurę. Daugelyje atvejų vyrai gulėjo galvomis į vakarus, o moterys į rytus, tačiau apskritai kapinyne griežtai nesilaikyta šio papročio. Daugumas griaučių gulėjo normaliai, aukštininkai, tik vienas aptiktas begulis kniūpsčias. Keliuose kapuose (Nr. 1, 6, 46 ir 51) duobės dugne susidurta su taisyklingai griaučių šonuose padėtais akmenimis. Kape Nr. 46 aptikti net aštuoni akmenys. Kai kurių kapų duobėse surasta įsimaišiusių smulkių ir kartais stambesnių anglų liekanų. Kape Nr. 8 buvo pastebėti labai aiškūs lentinio karsto pėdsakai. Surasta keletas dvigubų kapų: du dvigubi vaikų kapai (Nr. 20, 31), du dvigubi kapai suaugusių kartu su vaikais (Nr. 5, 44), vienas dvigubas suaugusių kapas Nr. 7, kur mirusieji buvo laidoti greta vienas kito ir vienas to paties tipo kapas Nr. 6, kur mirusieji buvo paguldyti priešingomis kryptimis, vienas galva į šiaurę (vyras), antras — į pietus. Vyru kapai išsiskyrė geležiniai siauraašmeniai kirviai, ietigaliai ir lenktai peiliai. Be to, juose rasta žalvarinių bei geležinių diržo sagčių, lazdelinių smeigtukų, piautuvų, ylų ir viename vyriškos lyties vaiko kape Nr. 38, be siauraašmenio kirvio, piautuvo, lazde-

¹⁴⁶⁾ Tokiai pat segė rasta Noruisių pilkapiuose, Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 647:2); plg. dar pav. 61:1-3.

linio smeigtuko, buvo rasta ir papuošalų: antkaklė kūginiais galais ir ant dešiniosios rankos dvi juostinės pusapvalio piūvio apirankės. Moterų kapai, kaip ir visuose kapinynuose, buvo įmanoma atskirti nuo vyrų kapų didesniu papuošalu, ypač karolių, kiekiu. Čia aptikta keletas moterų kapų, pasižymintių ypatingai gausiu radinių skaičiumi. Pvz., viename kape (Nr. 7) 0,83 m gilumoje buvo susidurta su dviejų žmonių griaučiais, begulinčiais greta OS 130 kryptimi. Prie dešinėje pusėje guliničių griaučių aptikta labai daug įvarių radinių: ant kaklo buvo uždėta sidabrinė šaukštinė antkaklė viela apvyniotais galais (Pav. 37:7), antkaklės lankelio viduje, aukštutinėje deš. krūtinės lastos pusėje, gulėjo žalv. apskritinė segė, prie kurios buvo pritvirtintos keturios grandinėlės su kabučiais galuose (Pav. 37:4). Ten pat buvo rastas trikampis pasaitėlis su trimis grandinėmis ir trikampiais kabučiais galuose (Pav. 37:1). Žemiu antkaklės, skersai krūtinės lastą, gulėjo geležinė yla su medinio koto likučiais. Ant abiejų rankų buvo užmauta po šešias dvejopo tipo juostines apirankes. Ant apatinį galūnių, skersai blaždikaulių viduri, gulėjo dvi žalvarinių įviju eilės. Tai greičiausiai prijuostės ar kito kurio nors drabužio kraštų pagržinimai. Įdomu pastebeti, kad prie kairėje pusėje greta guliničių griaučių jokių radinių nerasta. Apskritai, man atrodo, kapų priedelių dydis ir turinys yra sietinas su mirusiųjų sociale būkle. Šiuo atveju minėtame kape šalia turtingo individu galėjo būti palaidotas žemesnio luomo asmuo, vergas ar tarnaitė. Si spėjimą lyg patvirtintų Dusburgo kronikos žinia, kad Prūsuose „cum nobilibus mortuis arma, equi, servi et ancillae, vestes, canes venatici et aves rapices et alia que spectant ad militiam urarentur“¹⁴⁷). Kituose senojo geležies amžiaus Upytės moterų kapuose (Nr. 37) surasta smulkučių apskritų bei paplokščių žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos stiklinių karolių ir geltonos bei juodos spalvos apskritų emaliinių karolių, žalvarinių antkaklių kūginiais (Pav. 37:3) ir šaukštiniais galais, žalvarinių lankinių segių lenktine kojele, juostinių pusapvalio ir trikampio piūvio apirankių, lazdelinių smeigtukų, varpstelių, ylu, piautuvų ir kt. Daugumas Upytės kapų tenka priskirti III—IV amž., tačiau yra keletas kapų iš perei-

¹⁴⁷) Scriptores Rerum Prussicarum, I, psl. 54.

namojo laikotarpio tarp senojo ir vidurinio geležies amžiaus bei iš V amž.

Upytės kapinyno radiniai savo forma yra gana įvairūs. Cia surastosios antkaklės kūginiais galais (Pav. 37:3) prikluso prie mėgiamiausių III—IV amž. kaklo papuošalų Lietuvoje ir Latvijoje. Antkaklės šaukštiniiais galais, kurių Upytėje surasta 2, yra gryna i lietuviško tipo. Jos priskiriamos IV amž. pabaigai ir V amž. pirmajai pusei. Šaukštinių antkaklių centras yra buvęs Lietuvoje. Lig šiol visame Lietuvos plote esu suregistravęs net 40 šių gryna i lietuviškos kilmės antkaklių. Daugiausia šaukštinių antkaklių surasta Panevėžio aps. (10 egz.), kiek mažiau Vilniaus krašte (8 egz.), Kauno aps. (7), Kėdainių aps. (5), Raseinių aps. (4) ir po keletą Šiaulių, Biržų ir Ukmergės aps. Viena antkaklė yra rasta ir Klaipėdos krašte (Grumbliuose)¹⁴⁸⁾. Už dabartinės Lietuvos ribų šaukštinių antkaklių aptikta Bendriglaukiuose, Tilžės aps.¹⁴⁹⁾, Miškinavaje, Ludzos aps., Latvijoje¹⁵⁰⁾ ir buv. Vitebsko gub.¹⁵¹⁾. Šaukštinių antkaklės Lietuvoje yra pasirodžiusios apie 300 m. po Kr., bet išsigimusios (ypač Vilniaus krašte) tebebuvo vartojamos net iki VI amž.

Iš kitų kaklo papuošalų tenka pažymeti žalvarinės įvijos ir įvairūs įvežtiniai stikliniai bei emaliniai karoliai. Iš stiklinių karolių tenka priminti kape Nr. 37 kartu su antkakle kūginiais galais ir kitais III—IV amž. papuošalais surasti apskriti ir paplokšti visai smulkučiai žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos karoliai.

Segių vietoje senajame geležies amžiuje Upytės kapinyne buvo vartojami smeigtukai. Jų aptikta trejopo tipo: geležinių lazdelinių smeigtukų, profiliuotų buoželinių ir žiedinių smeig-

¹⁴⁸⁾ V. D. Kultūros Muziejaus inv. Nr. 889.

¹⁴⁹⁾ Prussia Muz. Karaliaučiuje inv. Nr. V, 8880 (1 egz.).

¹⁵⁰⁾ Materiały po archeologii Rossii, Nr. 4. Drevnosti Severo - Zapadnago kraja, t. I, vyp. 1, S. Peterburg 1890, psl. 50, Tabl. VIII, pieš. 1, 2 ir 3; Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva, t. XI, S. Peterburg 1915, psl. 194, tabl. IX; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Abb. 39 (2 egzemplioriai).

¹⁵¹⁾ A. M. Semenovskij, Beloruskija drevnosti, vyp. I. S. Peterburg 1890, psl. 73, pav. 46.

tukų (Pay. 37:2). Smeigtukų tipai dažnai aptinkami ir kitose Lietuvos dalyse.

Apirankių surasta taip pat gana įvairių: juostinių beveik keturkampio piūvio apirankių, kurių galai papuošti skersiniai ranteliais, o visas paviršius eglutės raštu (kapas Nr. 16); juostinių trikampio piūvio apirankių siaurėjančiais ir išmaugtais galais (kapas Nr. 34, 45); plokščių juostinių pusapvalio piūvio apirankių kiek siaurėjančiais galais (kapas Nr. 7, 36, 37). Daugumas juostinių apirankių yra ornamentuotos iškilusiomis ikiirstinėmis briaunomis, mažomis akutėmis, iškartomis ir kt.

Iš darbo įrankių paminėtini geležiniai siauraašmeniai kirviai, kurie kartu yra buvę ir ginklai, įvairaus dydžio piautuvai, lenkti peiliai, ylos ir kt. Sių įrankių formos taip pat įprastinės, aptinkamos ir kituose to laikotarpio kapinynuose.

1931—1932 m. kasinėta Linkaičiuose (Joniškio vls., Šiaulių aps.), vadintame „Katmilžyje“¹⁵²). Nors kasinėjimų metu ši vieta buvo visai lygi, tačiau, sprendžiant iš labai negiliai (tik 15—40 cm) aptiktą kapą ir pagal anksčiau, žmonių pasakojimu, čia buvusį didelį akmenų kiekį, greičiausiai yra buvę pilkapiai. Iš viso ištirta 13 nesuardytų kapų. Tyrinėtoje kapinyno dalyje mirusieji aptiki palaidoti aukštininki, galvomis į vakarus, tik viename kape griaučiai buvo surasti begulų galva į rytus. Rankų padėtis nevienoda: vienų abi rankos ištiestos paliai šonus, kitų viena ištiesta, antra sulenkta, trečių — abi rankos smailiu kampu sulenkotos ir uždėtos ant krūtinės ląstos. Vienas radiniai turtingas kapas yra parvežtas į Šiaulių „Aušros“ muziejų¹⁵³). Sitame kape ant kaklo rasta plona žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant dešiniosios rankos juostinė pusapvalio piūvio apirankė, kairiosios kojos gale du ietigaliai, dešiniosios kojos gale gana ilgas įmovinis kirvis ir peilis. Kituose tyrinėtuose vyrų kapuose ginklai aptiki taip pat prie kojų. Tur būt, pats įdomiausias ir vertingiausias kapas yra Nr. 15. Cia kojų gale vienoje krūvoje buvo rastas geležinis ietigalis, įmovinis kirvis, lenktas peilis ir netoli ese, dešinėje pu-

¹⁵²⁾ B. Tarvydas, Šiaulių Kraštotoyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais. — Šiaulių Metraštis 1933 m., Nr. 4, psl. 1—17, pav. 1, 2, 4, 6 : 5, 15 ir 16.

¹⁵³⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 3, pav. 1.

sėje, geriamojo rago apkalai¹⁵⁴). Šio įdomaus radinio teišlikęs rago galo žvakidės pavidalo apkalas su rago pėdsakais viduje ir žalvarinė juosta, susidedanti iš keturių varsčiais sujungtų pailgų plokštelių. Visos plokšteliės yra buvusios pagražintos raudona emale, tačiau emalė išlikusi tik vienoje plokšteliėje. Išlikusios raudonos emalės viduriu eina siauras vingiuotas balto emalės ruoželis. Sie geriamojo rago apkalai yra priskirtini IV—V amžiui. Šiaip daugumos radinių formos yra Lietuvoje plačiai pažįstamos: lietuviško tipo antkaklės šaukštiniais galais, vėlyvo tipo antkaklės aukštais kūginiais galais, juostinės apirankės ir vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei artimi įmoniniai kirviai bei ietigaliai.

Tais pačiais metais (1932 m.) buvo tyrinėtas įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynas G i b a i č i u o s e, Meškuičių vls., Šiaulių aps.¹⁵⁵). Nors kapinynas bedirbant žemę buvo gerokai sunaikintas, tačiau dar aptikta ir nesuardytų, ypač III—V amž., kapų. Ar čia yra buvę pilkapių ar plokštiniai kapai, sunkoka pasakyti, nes nei pilkapių pėdsakų, nei akmenų vainikų neberasta. Griaučiai aptiki maždaug 25—60 cm gilumoje. Mirusieji ir čia buvo laidojami aukštininkai, įvairomis kryptimis. Rankų situacija, kaip ir kituose šio laikotarpio kapuose, yra įvairi. Vienas iš įdomiausių kapų (taip pat parvežtas į Šiaulių „Aušros“ muziejų) yra III—IV amž. moters kapas¹⁵⁶). Cia ant kaklo rasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant abiejų rankų po vieną juostinę žalvarinę apirankę, dešinėje galvos pusėje adata ir peilis, kairiosios kojos šone, netoli blauzdikaulio, geležinės žirklės ir kairėje krūtinės pusėje ratelinis smeigtukas drabužiui susegti. Įdomu, kad tas smeigtukas gulėjo ant alkūnkaulio; tai rodo, jog mirusioji buvo įvytiota į apsiaustą ar šiaip kokį drabužį ir rankos turėjo būti pasléptos po drabužiu. Rečiausias šio kapo radinys yra žirklės. Sių avinių žirklių tipo žirklių senajame geležies amžiuje Rytų Pabaltijo kraštuose aptikta labai maža. Tik Rytų Prūsuose žirklės buvo kiek labiau paplitusios.

Gibaičių radiniai savo formomis ir tipais yra gana įvairūs.

¹⁵⁴⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 4, pav. 2.

¹⁵⁵⁾ B. T a r v y d a s, Šiaulių Kraštotoyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais, l. c., pav. 3, 5, 6 : 1—4, 7—14.

¹⁵⁶⁾ B. T a r v y d a s, l. c., psl. 8, pav. 7.

Cia surasta ketveriopo tipo antkaklių, įvairios formos segių, antkrūtininių grandinelių, apirankių, ietigalių, įmovinių kirvių ir kt. Be įprastinių III—IV amž. antkaklių kūginiais galais, čia surasta dėželinių antkaklių¹⁵⁷), kurių daugiausia aptinkama Lietuvoje ir Prūsuose. Šio tipo antkaklės iš Lietuvos yra patekusios net į vid. Rusiją, Okos slėnį¹⁵⁸). Toliau pažymėtina žieduotosios viela apvyniotais galais antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kableliu, antras kilpele¹⁵⁹) ir antkaklės pastorintais galais¹⁶⁰). Žieduotosios antkaklės ypač yra paplitusios Klaipėdos krašte ir Sembų Notangų srityje, o antkaklės pastorintais galais dažniausiai yra aptinkamos Latvijoje. Lietuvoje randamų šio tipo antkaklių formos yra vėlyvesnės ir antkaklės priskiriamos jau V—VI amž.

Segių Gibaičiuose surasta taip pat keturių tipų. Prie ankstyvesnių segių (III—IV amž.) tenka priskirti apskritinę segę su tutuliu¹⁶¹), kurių randame apšciai Klaipėdos krašte. IV amž. priklauso segės fragmentas trikampe kojele ir rato pavidalo lankeliu¹⁶²). Sių segių tipas yra susidaręs Lietuvoje ir iš čia paplitęs šiaurės link iki Eštijos¹⁶³). Jau V amž. yra priskirtinos Gibaičiuose surastos lankinės segės (dvi su dviguba spiralių konstrukcija)¹⁶⁴). Šio tipo segių daugiausia randama Prūsuose.

Smeigtukų Gibaičiuose aptikta taip pat įvairių tipų: Lietuvai ir Latvijai būdingų lazdelinių smeigtukų¹⁶⁵), ratinių¹⁶⁶) ir smeigtukų profiliuota galvute¹⁶⁷). Be to, surasta žiemgalių kultūros grupei būdingų ankstyvos formos buoželiniai smeigtukų nuokamienia galvute¹⁶⁸). Šio tipo smeigtukai buvo vartojami

-
- ¹⁵⁷⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 7, pav. 6 : 4 ir psl. 13, pav. 14.
  - ¹⁵⁸⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 314.
  - ¹⁵⁹⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 6 : 3 ir 8 (viršuje).
  - ¹⁶⁰⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 5 ir 9.
  - ¹⁶¹⁾ Šiaulių Metraštis 1933, pav. 3 (viršuje, dešinėje).
  - ¹⁶²⁾ Šiaulių Metraštis 1933, pav. 3 (viršuje, kairėje).
  - ¹⁶³⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 81.
  - ¹⁶⁴⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 8, 9, 10 ir 14.
  - ¹⁶⁵⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 10.
  - ¹⁶⁶⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 7.
  - ¹⁶⁷⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 14.
  - ¹⁶⁸⁾ Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 10.

V amž., o masyvesni net iki VII amž. Pagaliau iš papuošalų dar paminėtinos antkrūtininės grandinės, mėgiamiausi krūtinės papuošalai Lietuvoje ir Latvijoje.

Iš kitų radinių pažymėtini žalvariniai geriamojo rago apkalai¹⁶⁹), geležiniai ietigaliai, įmoviniai kirviai ir peiliai¹⁷⁰).

Pagaliau 1935, 1937 ir 1938 m. buvo tyrinėtas plokštinis kapinynas Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kauno aps.¹⁷¹). Iš viso čia ištirtas 51 kapas, tačiau tik nedidelė kapų dalis tenka priskirti senojo geležies amžiaus galui. Daugumas kapų yra iš vidurinio geležies amžiaus, todėl apie šio kapinyno tyrinėjimų rezultatus teks kiek vėliau užsiminti.

Be čia trumpai paminėtosios medžiagos, kilusios iš sistemingu kasinėjimu, susikaupė gana didelis ir atsitiktinių radinių kiekis. Labai daug įdomios ir vertingos medžiagos yra suteikę Noruisių pilkapių, Kelmės vls., Raseinių aps.¹⁷²). Tik, deja, dviejuose pilkapiuose surastieji kapai nebuvo sistemingai ištirti. Čia surasta vakarinės Lietuvos kultūros grupei būdingos medžiagos: antkaklių kūginiais ir dėželiniais galais (Pav. 38:4, 5), laiptelinių velyvos formos segių (Pav. 38:1), viena žieduotoji ir viena sidabrinė apskritinė segė su auksine plokšteli viduryje (Pav. 38:3, 2), žiedinių ir lazdelinių smeigtukų, antkrūtininių grandinelių (Pav. 38:6), juostinių trikampio ir pusapvalio piūvio apirankių, ietigalių, įmovinių kirvių, ilgų peilių ir kt. Be to, kapuose aptiktų radinių amžiui nustatyti daug padeda kartu surastos Romos monetos. Čia surasta pinigų Marko Aurelijaus, Faustinos II (?), Kommodo, Karakalos (kalta Tomi, prie Juodųjų jūrų), Aleksandro Severo (kalta Nikejoje) ir Gordiano.

Kiti atskiri atsitiktiniai radiniai taip pat papildė tipologines senojo geležies amžiaus dirbinių serijas. Tačiau, nebemindamas daugelio ir labai įdomių radinių tipų, noriu nors trum-

¹⁶⁹) Siaulių Metraštis 1933 m., pav. 10, 11.

¹⁷⁰) Siaulių Metraštis 1933 m., pav. 5, 8, 9.

¹⁷¹) Apie 1935 metų Eiguliu II kapinyno tyrinėjimus esu rašęs V. D. Universiteto Medicinos Fakulteto Darbuose, t. IV, 1—3 knygos. Kaunas 1937, psl. 3—10, pav. 1—7.

¹⁷²) Medžiaga yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 644 : 1—6; 645 : 1—9; 646 : 1—9; 647 : 1—10; 648 : 1—11 ir kt.

pai stabtelėti ties emaliuotaisiais dirbiniais¹⁷³). Prie ankstyviausių paskutiniuoju metu surastų emaliuotųjų dirbinių tenka priskirti emale papuoštos apirankės, surastos Paulaiciuose, Švėkšnos vls., Tauragės aps. Čia 1936 m. kasinėjimų metu kape Nr. 1, maždaug 1,5 m gilumo duobėje, prie beveik visai sunykusių griaučių, buvo rastos net šešios apirankės: dvi masyvios apvalainio piūvio apirankės su gana smulkiu akiniu raštu (Pav. 39:3), dvi pusapvalainio piūvio masyvios apirankės, ornamentuotos skersiniai ranteliais (Pav. 39:4) ir dvi trikampio piūvio taip pat masyvios žalvarinės apirankės, skersai papuoštos geležinėmis juostelėmis, o tarp jų esąs languotas tarpas pripildytas raudonos emalės (Pav. 39:1). Be to, tame pačiame kape dar buvo rasti du masyvūs žalvariniai žiedai (Pav. 39:2). Daugiau tokų emaliuotų apirankių tuo tarpu neteko aptikti nei Lietuvoje, nei kaimyniniuose kraštose. Apirankių tipas, atrodo, yra vietinis. Kapas greičiausiai yra priskirtinas II amž. galui arba III amž. pradžiai.

Toliau daugiausia emaliuotų papuošalų surasta rytinėje Lietuvos dalyje. Prie ankstyvesnių emaliuotų dirbinių tenka priskirti Dusetų apylinkėse rastas vienas (Pav. 40:1) ir Eikotiškyje (Degučių vls., Zarasų aps.) trys žalvariniai emaliuoti kabučiai (Pav. 40:2, 4, 5). Eikotiškyje kartu su minėtais kabučiais buvo rastas buoželinis profiliuotas III—IV amž. smeigtukas. Panašaus tipo kabutis, tik neemaliuotas, buvo rastas Velykuškių piliakalnyje, Zarasų aps. (Pav. 40:6). Jau vidurinio geležies amžiaus pradžiai priskirtinos pasaginės segės su trikampės formos ataugomis palai išorinę briauną. Tokių segių turime iš Velykuškių (Pav. 40:9), Zadavainių, Daugailių vls., Utenos aps. (Pav. 40:8) ir Rakė-

¹⁷³) Apie emaliuotus dirbinius Lietuvoje rašė: A. A. Spicyn, Predmety s vyjemčatoju emalju. — Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imp. Russk. Archeol. Obščestva, t. V, vyp. I, S. Peterburg 1903, psl. 149 tt., pav. 181 : 15, 184, 186, 187, 222, tabl. XXVI ir XXVIII : 3; H. Moora, Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XL, Helsinki 1934, psl. 75—90, Abb. 4, 15—16; tas pats, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 100—118, Abb. 20 : 2—3. Literatūra apie emaliuotus dirbinius Prūsuose ir kt. nurodyta: C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 162—163.

nų, Salako vls., Zarasų aps. (Pav. 40:7). Rytinėje Latvijoje ir šiaurinėje Estijoje tai pat aptikta panašaus tipo pasaginių segių¹⁷⁴).

Kurios kilmės yra Lietuvoje randami emaliuoti papuošalai, tuo tarpu galutinai dar neišaiškinta. Kai kuriems Rytų Pabaltijy randamiams emaliuotiemis papuošalam saptinkama paralelių Dniepro ir aukštutinės Volgos krašte. Todėl lig šiol vyravo nuomonė, kad emaliuotieji papuošalai, randami Rytų Pabaltijo kraštuose, esą pietinės Rusijos kilmės, kad jie iš Kijevo apylinkių dirbtuvių Dniepru plitę į šiaurę ir pasiekę rytinį bei pietų rytinį Pabaltijo kraštą¹⁷⁵). Tačiau paskutiniuoju metu H. Moora¹⁷⁶) pareiškė nemaža gana gerai pagrįstų abejonių dėl šios teorijos tikrumo. Pirmiausia, pietinėje Rusijoje aptinkami emaliuoti papuošalai yra vėlyvesnės kilmės: pirmieji dirbiniai pasirodo tik apie 300 po Kr. Visai kitaip yra Rytų Pabaltijo kraštuose. Cia, pvz., Rytų Prūsuose. ypač Mozūruose, jau apie II amž. galą aptinkame emaliuotų papuošalų. Ir dirbinių tipų atžvilgiu Rytų Prūsai yra daug turtingesni. Cia mes randame beveik visų kituose Rytų Pabaltijo kraštuose aptinkamu emaliuotų dirbinių prototipų. Pietinėje Rusijoje susiduriame tik su kai kurių papuošalų prototipais. Pagaliau, jei emaliuotieji dirbiniai būtų buvę įgabenami iš pietinės Rusijos, tai su jais kartu, be abejonės, būtų patekę į Rytų Pabaltijo kraštus ir kitų dirbinių, tačiau tuo tarpu neturime tokios medžiagos, kuri visai aiškiai liudytų apie pietinės Rusijos importą Rytų Pabaltijo kraštuose. Priešingai, vidurinėje ir pietinėje Rusijoje susiduriame su iš Lietuvos ir Rytų Prūsų kilusiais kai kuriais radinių tipais, pvz., antkaklėmis viela apvyniotais galais, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras — kableliu, suktinėmis antkaklėmis kilpiniais galais ir kt. H. Moora mano, kad dide-

¹⁷⁴⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 105 tt, Abb. 20:1 ir 21:1—2.

¹⁷⁵⁾ Plg.: A. A. Spicyn, Predmety s vyjemčatoju emalju, 1. c., psl. 149 tt; A. Hackman, Die Emailfibel von Wärilä im Ksp. Pälkäne. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XXVI, Helsinki 1912, psl. 213 tt.; T. J. Arne, Det stora Svitjod. Stockholm 1917, psl. 29 tt; A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis, I, Dorpat 1922, psl. 120 tt; H. Moora, Die Vorzeit Estlands, Tartu 1932, psl. 20.

¹⁷⁶⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 110—113.

liame emaliuotų dirbinių paplitimo plothe galima apčiuopti eilę daugiau ar mažiau savarankiškų emaliuotų dirbinių centrų. Iš tokų grupių yra paminėtinios šios: vidurinės Rusijos (Okos slėnyje), Lietuvos, Rytų Prūsus ir šiaurės Rytų Pabaltijo (š. Latvijoje ir Estijoje).

Tačiau yra ir daugiau tam tikrų duomenų, kalbančių apie vietinę kai kurių emaliuotų papuošalų kilmę. Jau kaip minėjau, Paulaičiuose surastos apirankės yra vietinio tipo. Klai-pėdos krašte jau nuo III amž. yra žinoma eilė vietinio darbo papuošalų (apskritinių segių, smeigtukų rozetine bei tutuline galvute, žieduotujų segių, antkaklių, kabučių ir kt.) su įdėtomis dažniausiai mėlyno stiklo akutėmis. Šios stiklinės plokšteliės turėjo būti vietoje gaminamos. Be to, Rytų Prūsuose jau nuo 200 po Kr., o kituose Rytų Pabaltijo kraštuose truputį vėliau, mokėta vietoje gaminti raudonąją emalę ir ja puošti įvairius metalinius dirbinius¹⁷⁷). Visa tai rodo, kad dalis emaliuotų papuošalų yra vietinės kilmės.

Visi čia paminėti sistemingi tyrinėjimai ir šiaip paskutiniuoju metu susikaupusi atsitiktinio pobūdžio medžiaga mums gana daug pasako apie senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų medžiagine ir dvasinė kultūrą, leidžia kiek ryškiau apibrėžti Lietuvoje susidariusias kultūrines grupes bei jų ribas, padeda pažvelgti į mūsų krašto gyventojų santykius su kitomis šalimis ir suteikia daug vertingų duomenų etniniam klausimams aiškinti bei radinių chronologijai nustatyti. Tad žvilgterėkime į naujausius senojo geležies amžiaus tyrinėjimų rezultatus.

Jau esu pabrėžęs, kad pradedant II-ju amžiumi Lietuvos ūkiname ir kultūriname gyvenime pastebima tam tikrų pagrėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas beveik visame krašte. Tas kultūrinis pakilimas jaučiamas ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurės rytų Europoje. Kaip gi tat aiškinti ši gana staigų kultūros pakilimą? Si klausimą jau daugelis proistorikų bandė įvairiai interpretuoti. Kai kurie proistorikai nori sieti ši kultūros pražydimą su naujos etninės grupės pasirodymu. Ju nuo-

¹⁷⁷⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 365—366.

mone, apie mūsų eros pradžią ar tuoju Kristui gimus į baltų kraštus iš Pavyslio ar Skandinavijos įsiveržę germanai (gotai) ir čia įsikūrė. Tačiau šis tvirtinimas, kaip rodo naujausi prieistoriniai tyrinėjimai, nėra pagrixtas: Pavyslyje gyvenę gotai ir gepidai pirmaisiais amžiais po Kr. į šiaurės rytus nėra siekę toliau Pasargės ir Alnos linijos¹⁷⁸⁾). Paskutiniuoju metu H. Moora yra iškėlęs mintį, kad prieškristiniame geležies amžiuje ir maždaug iki II pokristinio amžiaus vidurio Rytų Baltijo kraštuose vyravę kitokie laidojimo papročiai, mirusiesiems nedėta į kapus jokių priedų. Tik kiek vėliau, pakitus laidosenai, kapuose kaskart vis labiau aptinkama įvairių radiņių, todėl ir atroda lyg būtų įvykės staigus kultūros pakilimas¹⁷⁹⁾). Labai galimas daiktas, kad radinių padaugėjimas kapuose gali būti sietinas su laidosenos pakitimu, tačiau kultūrinio kilimo priežasčių tenka ieškoti dar ir kitur. Viena iš svarbiųjų priežasčių, paskatinusių šio laikotarpio kultūros kilimą, yra buvusi Romos Imperijos kultūra, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. buvo pasiekusi aukščiausią savo klestėjimo laipsnį. Romėnai, kaip žinome, II amž. gale, viešpataujant Markui Aurelijui, šiaurinės imperijos ribas buvo labiausiai išplėtę¹⁸⁰⁾). Tuomet Romos Imperija vakaruose apėmė visą Pirėnų pusiasalį, Galiją (maždaug dabartinę Prancūziją, Belgiją) iki žem. Reino, didžiąją Britanijos dalį net iki Glasgowo Edinburgo; šiaurėje imperijos siena, vad. limes, éjo Reinu maždaug iki Koblenzo, iš čia už Reino iki Einingo (netoli Regensburgo), toliau riba éjo Dunojumi tarp Tisos, apėmė Dakiją (didele dab. Rumunijos dalį) iki Juodųjų jūrų, dab. Odesos ir toliau šiauriniu Juodosios jūros pakraščiu iki Kaukazo kalnu. Rytuose imperijos sienos siekė Kaspijos jūrą, toliau riba éjo į rytus nuo Tigrio ir Eufrato žiočių. Pietų rytuose imperija apėmė Sirijos pakraščius, Arabijos dalį, Egiptą ir pietuose šiaurinės Afrikos pakraščius iki šiaurės vakarinės Maroko sri-

¹⁷⁸⁾ C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 134, Text - Karte 23; C. Engel, Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander. — Prussia, Bd. 30, I. Teil, Königsberg 1933, psl. 264 tt.

¹⁷⁹⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 600, 613.

¹⁸⁰⁾ Plg. žemėlapį: F. W. Putzger, Historischer Schul - Atlas, 1931, psl. 38—39.

ties. Imperijos provincijose išaugo romėnų miestai su mūro namais, maudyklėmis, vandens įvodomis, centraliniu šildymu, cirkais; romėnų tiestieji keliai kryžiaavosi okupuotuose kraštuo-se. Technika, menas ir kitos kultūrinės gėrybės sparčiai plito. Romos provincijos vakaruose ir rytuose išaugo gana didelė vietinė pramonė, prekyba pagyvėjo. Prekybiniai santykiai prasidėjo ne tik su Romos provincijų kaimynais, bet ir su tolimesniais kraštais, su kuriais neturėta jokių teritorinių ryšių. Sių pagyvėjusių prekybinių santykių padariniai tuojaus émė visur reikštis. Ne tik vidurinėje ir vakarinėje Europoje, bet ir tolimate baltų krašte, Skandinavijoje, Estijoje ir net Suomijoje, kur anksčiau prieškristiniame laikotarpyje buvo jaučiama lyg tam tikra kultūros atžanga, visur pastebima pagerėjimo reiškinį, visur kultūrinis lygis gana sparčiai kyla. Ir mūsų giminé émė santykiauti su Romos Imperijos provincijomis. Tuos prekybinius santykius ypač dar pagyvino Pavyslyje įsikūrę judrūs ir ekspansyvūs gotai. Mūsų krašto gyventojai kaip dvasiniu, taip medžiaginiu atžvilgiu buvo subrendę naujiesiems kultūriniams paskatinimams priimti ir kurti savarankiškai kultūrai.

Peržiūrėjé mūsų senojo geležies amžiaus medžiagą matome, kad kai kurioms radinių formoms prototipu tenka ieškoti vietoje, ankstyvesniuose laikotarpiuose, kitos radinių formos yra atéjusios iš Prūsų, ypač Sembų Notangų srities (pvz., aki-nės šalutinės prūsų serijos segės, smarkiai profiliuotos segės aukštais skydeliais prie lankelio ir kojelės), o kai kurie dirbiniai, ypač papuošalai, yra patekę į mūsų kraštą net iš Romos provincijų¹⁸¹). Tačiau, be eilės svetimo pobūdžio dirbinių, krašte atsiranda daug vietinės kilmės papuošalų ir įrankių tipų. Sie dirbiniai savo formomis ir ornamentais aiškiai išsiskiria iš to paties laikotarpio kitose kultūros srityse aptinkamų radi-nių. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje įsigali graži, turtinga ir gana savarankiška, kitų kultūru-ų įtakos maža tepaliesta kultūra. Žalvarinių antkaklių, segių, smeigtukų, apirankių ir kitų papuošalų formos yra įvairios, stilingos, ornamentai gražūs, didelė jų dalis yra pagaminta vie-

¹⁸¹⁾ V. Ginters, Romas imports Latvijā. — Senatne un Māksla, II, 1936, psl. 51, pav. 3 : 2, 4—7; psl. 53, pav. 4 : 2—3; psl. 55, pav. 5 : 2, 6.

tinių įgudusių amatininkų, jau turėjusių gana didelį techninį patyrimą ir gera skonį. Čia svarbu pabrėžti įdomus reiškinys, kad svetimos dirbinių formos, patekusios į baltų kraštus, tuoju kinta ir iš jų susidaro vietiniai ir savo skoniui pritai-kinti dirbinių tipai. Tas savarankiškumas ir kūrybiškumas ypač pasireiškia III—IV amž., kada Lietuvoje buvo pasiektais bene pats aukščiausias medžiaginės kultūros klestėjimo laipsnis, koks tik yra buvęs visoje mūsų proistorėje. Tas savaran-kiškumas jaučiamas ne tik žalvario, bet ir geležies dirbiniuose. Apie vietinę geležies pramonę kalba ne tik vien mūsų kraštui būdingos dirbinių formos, bet ir tam tikrų įrankių tipų (pvz., siauraašmeniai kirviai) labai ilgas vartojimas. Be to, aptinkama vietinės kilmės papuošalų (seglių, smeigtukų ir kt.), padirbtų iš geležies. Visa tat rodo, kad jau senajame geležies amžiuje kai kuriose Lietuvos vietose geležis buvo gami-nama iš vietinės balų rūdos.

Kaip matyti iš žemėlapio (Žem. IV), senajame geležies amžiuje Lietuvoje aptinkama nemaža kapinynų ir šiaip atskirų radinių, daugiausia iš suardytų kapinynų ir sodybų, tačiau kraštas žmonių nebuvo vienodai gyvenamas. Tankiausiai gy-venarios sritys buvo vakarinė, vidurinė ir šiaurinė Lietuva, žymiai mažiau radinių aptinkama rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje težinomos kelios radinių vietas. Aiškus dalykas, kad šis žemėlapis atvaizduoja dabartinę tyrinėjimų padėtį; jis, kasmet didėjant radinių skai-čiui, dar vis keisis. Tačiau atrodo, kad nevienodas kapinynų ir atskirų radinių paplitimas nėra atsitiktinio pobūdžio ar tyri-nėjimų spragos reiškinys, bet visa tat greičiausiai yra susiję su gamtinėmis bei geografinėmis sąlygomis. Krašto gamta ir visas kraštovaizdis žmonių gyvenimui visada yra vaidinės ir tebevaidina nemažą vaidmenį. Ir senajame geležies amžiuje vienur būta patogių sąlygų žmonėms gyventi, kitur jie dėl ne-palankių žemės paviršiaus savybių negalėjo išikurti. Kaip matyti iš radinių ir kapinynų paplitimo, senajame geležies amžiuje žmonės sodyboms vietas rinkosi tinkamas žemės ūkiui, beveik be išimties pakilesnėse vietose, dažniausiai lengvesnėje žemėje¹⁸²). Smėlynuose, slėsnose ir drėgnose vietose, kur bū-

¹⁸²⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, žemėlapiai XV ir XVI.

ta daug pelkių ir miškų, radinių beveik visai nerandama. Be to, krašto gyventojų gerovė priklausė ne tik nuo ūkiui tinkamos žemės, bet taip pat nuo palankios geografinės padėties, svarbesnių prekybinių kelių ir gamtos turtų. Nuošalesnėse vietose, aišku, kultūra negalėjo taip pakilti, kaip įvairiais atžvilgiais palankesnėse gyvenimo aplinkybėse. Taigi, kreipdami daugiau dėmesio ir į fiziografines krašto sąlygas, ateityje galėsime tinkamiau išaiškinti įdomias krašto gyvenamumo problemas, galėsime nustatyti tikrąsias nevienodo kultūrinio pakilimo priežastis atskirose krašto dalyse, gyvenamumo spragą Užnemunėje bei kitose krašto vietose ir pagaliau gal tuomet kiek labiau paaiškės priežastys kultūrių skirtumų, pasireiškusių atskirų baltų tautos kilčių tarpe.

Iš paskutiniųjų laikų kasinėjimų, dabartinių senovės paminklų inventorizavimo duomenų ir šiaip atskirų pastebėjimų matyti, kad senajame geležies amžiuje pagal skirtingas kapų formas, laidojimo papročius ir iš dalies pagal kiek išsiskiriančius medžiaginės kultūros elementus Lietuvoje galime išskirti dvi pagrindines kultūrines grupes: plokštinių kapų ir pilkapių kultūras. Plokštiniai kapai, t. y. kapai, kur žmonės nedeginti būdavo laidojami nevienodo gilumo duobėse be žymesnio antkapio sampilo, yra paplitę visoje vakarinėje Lietuvos dalyje ir į šiaurės rytus jų riba eina maždaug pro Alsėdžius, Užventį ir Pernaravą Kauno link. Si riba Žemaičiuose tuo tarpu nėra visai tiksliai, nes daugelyje vietų dar nenustatyti kapų tipai, teturima tik atskirų radinių, o vietomis (paliai Skaudvilę ir Kražius) į plokštinių kapų kultūrinę sritį įsi-terpia ir pilkapių. Vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrinės grupės¹⁸³) kapinynų dar aptinkama kairiajame Nemuno krante (Tilžės ir Ragainės srityje)¹⁸⁴⁾ ir pietų vakarinėje Kuršo

¹⁸³⁾ Vokiečių proistorinėje literatūroje šiai kultūros grupei pažymėti yra vartojamas „Nemuno kultūros“ (Memelkultur) terminas. Man atrodo, kad gal būtų tiksliau „Nemuno kultūrą“ vadinti vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrine grupe, nes šios kultūros kapinynų randame ne tik paliai žemutinį Nemuną, ypač Klaipėdos krašte, bet taip pat didelėje Žemaičių dalyje ir pietų vakariname Kurše. Sios kultūros centras yra vakarinėje Lietuvoje.

¹⁸⁴⁾ C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker, psl. 149, Textkarte 23.

dalyje, Latvijoje¹⁸⁵). Be to, plokštinių kapų paskutiniuoju metu gana daug aptikta palai Kauna, Gružu miške (Taujėnų vls., Ukmergės aps.), palai Nevėži prie Ramygalos, Naujamiesčio ir Pušaloto. Nors čia minėtojoje srityje kapų forma yra ta pati, tačiau medžiaginė kultūra skiriasi nuo vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūros.

Pilkapiai, dažniausiai apdėti akmenų vainiku, yra paplitę už čia paminėtos plokštinių kapų ribos beveik visoje viduriinėje, šiaurinėje ir rytinėje Lietuvos dalyje. Pilkapių kultūrinės grupės kapų taip pat aptinkama ir už dabartinės Lietuvos ribų. Visais atžvilgiais giminingu pilkapių ir savo statyba, ir laidosena, ir pagaliau net kultūriu kapų inventoriumi yra nemaža visoje pietinėje ir rytinėje Latvijoje¹⁸⁶). Nei rytinė, nei pietinė šio tipo pilkapių riba tuo tarpu dar neišaiškinta.

Zymiai mažiau kapinynų ir radinių, kaip matyti iš žemėlapio, surasta rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje tuo tarpu žinomi tik du kapinynai: Liepynė (Marijampolės vls.) ir Delnicos (Krošnos vls., Marijampolės aps.). Cia paminetuose Užnemunės kapinynuose skiriasi ir laidosena: mirusieji laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose, o viršuje jų būdavo sukraunamas gana didelis akmenų kiekis. Kapai savo struktūra yra giminingsi su Rytų Prūsuose sūduvių krašte aptinkamais kapais.

Nors kapų formos, kaip matėme, įvairiose Lietuvos dalyse ir skiriasi, tačiau medžiaginėje kultūroje tie skirtumai nėra labai dideli, visur pastebima daugiau siejančių, negu skiriančių elementų. Radinių formos daugiausia yra giminingsos, tik III—IV amž. kai kuriose krašto srityse iškyla tam tikrų vietinio pobūdžio skirtybių. Ir su Prūsais jungia daugelis bendrų radinių formų, aiškiai žymu giminingsas kultūros charakteris. Rytų Pabaltijys ir Rytų Prūsai, kaip rašo savo naujausiame darbe Estų proistorikas H. Moora¹⁸⁷), nors III—IV amž. jau-

¹⁸⁵) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Kartenbeilage I.

¹⁸⁶) R. Snore, Latvijas aisvēstures kartes, I. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1—8 g. s. pēc Kr.). — Acta Universitatis Latvienensis Philologorum et Philosophorum Ordinis Series, tomus I, Supplementum II, Rigae 1936, žemėlapis I; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Kartenbeilage II.

¹⁸⁷) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 635.

čiama stipri atskirų sričių ir grupių diferenciacija, tačiau, iš tolimesnės perspektyvos žiūrint, ir toliau sudaro dideli bendrą bloką. Tas aiškiai jaučiamas kultūrinis vienalytiškumas dar gali būti aiškinamas ir krašto geografine padėtimi. Visas senųjų baltų kraštas buvo apsuotas natūraliomis sienomis: vakuose jūra, rytuose ir pietuose sunkiai pereinamos pelkės. Tokiame natūralių sienų apsuptyame krašte ilgesnį laiką galėjo pasireikšti vienalytesnė ir savarankiškesnė kitų įtakų mažiau tepaliesta kultūra. Gal todėl ir išlaikyta ypatingas baltų kalbų senoviškumas. To kitose aplinkybėse gyvenusių indoeuropiečių kalbose jau nepastebime. Ir prūsus Pavyslyje, kaip matyti iš labai mažo skolinių skaičiaus¹⁸⁸), su gotais neturėta labai artimų santykių, nors kuri laiką ir gyventa kaimynystėje. Tačiau šios visos bendrybės bei skirtybės, pasireiškiančios atskirose kultūrinėse grupėse, labiau paaiškės tik tada, kai Lietuvoje bus baigtas prieistorinių paminklų inventoriavimo darbas, kai Lietuvoje, Prūsuose ir Latvijoje susikaups dar daugiau sistemingai ištirtos medžiagos, kai bus sudaryti įvairių radinių tipų paplitimo žemėlapiai ir atlikti kiti šioms problemoms aiškinti reikalingi detalūs, pagrindiniai darbai. Tik tuomet labiau palengvės taip sunkių etninių klausimų aiškinimas.

Įvairūs šio laikotarpio radiniai mums leidžia kiek pažvelgti į Lietuvos gyventojų ūkį ir jų santykius su kitamis kraštais. Žemės ir gyvulių ūkis senajame geležies amžiuje buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Ir Cornelius Tacitus savo veikale „Germania“ (skyr. 45) rašo, kad baltai javus ir kitus laukų augalus darbščiau augina, negu germanai. Medžioklę, ypač kailinių žvérių, turėjo būti taip pat gerokai paplitusi. Be šių pagrindinių ūkio šakų, krašte buvo paplitę ir amatai. Cia būta nemaža amatininkų, kurie aprūpindavo vietos rinką įvairiais papuošalais, geležiniais įrankiais, ginklais ir kitais dirbiniais.

Sio laikotarpio sodybų dar neaptikta, todėl nežinome, kokie yra buvę gyvenamujų bei kitų trobesių tipai.

Apie prekybinius santykius su kitamis kraštais daug pasako

¹⁸⁸) K. Büga, Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė.—Tauta ir Žodis, I, psl. 3; tas pats, Kalba ir Senovė. Kaunas 1922, psl. 60—76.

randami įvežtiniai dirbiniai. Prekybinių santykių būta ne tik su kaimyniniais, bet net ir su tolimais kitų kultūros sričių kraštais. Gal ryškiausiai yra apčiuopiami santykiai su Romos provincijomis. Ypač Romos pinigų Lietuvoje randama gana daug. Lig šiol Lietuvoje žinoma visai neabejojamų romėnų pinigų radimo vietų net 56, kur iš viso yra surasta apie tūkstantį pinigų¹⁸⁹). Pinigų Lietuvoje surasta lobiuose, kapuose ir atskirai įvairose krašto dalyse, tačiau, kaip matyti iš žemėlapio (Žem. V), daugiausia jų aptikta vakarinėje Lietuvos dalyje. Daugiausia Romos pinigų yra iš II amž. galo ir III amž. pradžios. Atrodo, kad ir santykiai su Romos provincijomis šitame laikotarpyje turėjė būti gyviausi. Nors tuo tarpu Lietuvoje randami romėnų pinigai dar nėra kaip reikiant ištirti, tačiau, remiantis dabartiniais tyrinėjimų duomenimis, atrodo, kad nemaža jų yra kilę iš Romos provincijų paliai Dunojų ir Juodąją jūrą. Be pinigų, iš Romos provincijos miestų paliai Dunojų ir Reiną į mūsų kraštą yra patekė smulkių metalinių ir stiklinių dirbinių, pvz.: emaliuotų fibulų, stiklinių ir emalinių karolių ir kt.¹⁹⁰). Apie buvusius santykius net I amž. po Kr. su Padunojo romėnų provincija Panonija kalba nors dar ir nelaibai tikslūs istoriniai šaltiniai. Pvz., Caius Plinius Secundus (23—79 po Kr.) savo „Gamtos Istorijoje“ (37 knyga, 30—52 skyr.) gana plačiai aprašo Baltijos gintarą ir prekybą juo. Plinius ten tarp kitko pasakoja apie Romos raitininką, kurį Nerono gladiatorių rungtynių rengėjas Julijonas buvo siuntęs pargabenti gintaro. Jis, esą, parvežęs tiek daug gintaro, kad rungtynių dienomis visa buvę išpuošta gintaru. Didžiausias gintaro gabalas svėrės net 13 svarų. Tas gintaras buvęs gabenamas į Panonijos provinciją, Carnuntum o miestą (dab. Petronell prie Dunojaus, netoli Bratislavos), o iš čia toliau Adrijos jūros link. Iš šios Pliniaus žinutės ir kai kurių proistorinių duomenų matyti, kad prekybos kelias iš baltų

¹⁸⁹) Plg. Lietuvoje surastų Romos monétų sąrašą pas H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 581—583. Klaipėdos krašte surastas monetos trumpai yra aprašės: S. Bolin, Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen. — Prussia, Heft 26, Königsberg Pr. 1926, psl. 223, 227—232.

¹⁹⁰) V. Ginters, Romas imports Latvijā. — Senatne un Maksala, II, 1936, psl. 47—61.

pajūrio bus éjës i žemutinj Pavysli, toliau Vysla aukštyn, Prosona, pro Aukšt. Sileziją iki Carnuntumo ir t. t.¹⁹¹⁾.

Be santykių su Padunojo Romos provincijomis, iš kur tarp kitko būdavo įvežama žalvario žaliava, būta prekybinių, nors ir ne taip žymių, ryšių su Reino provincija. Tas kelias greičiausiai bus éjës iš Reino žiočių arba Baltijos jūra arba saušumos keliu per vid. Vokietiją i Prūsus ir iš čia i kitus Rytų Pabaltijo kraštus¹⁹²⁾). Gyviausi santykiai su Romos Imperijos provincijomis, kaip matyti iš įvairių radinių, yra buvę II—III amž.

Turëta prekybinių ryšių ir su pietine Rusija. Cia net kai kurios ir mūsų dirbinių formos (pvz., antkaklës kilpiniais ir dėželiniais galais, kai kurie kryžiniai kabučiai ir kt.) yra pasiekusios vidurinę ir pietinę Rusią¹⁹³⁾). Svarbiausieji keliai bus éjë greičiausiai Dniestru — Bugu — Vysla ir Dniepru — Nemunu¹⁹⁴⁾). Mainais už iš kitur įvežamas prekes, reikia manyti, be gintaro, toliau nuo jūros gyvenusių žmonių būdavo duodama žvérių kailių ir kitų, deja, archeologiskai nenustatomų mainų objektų.

Kuriai gi tautai priskirtini senojo geležies amžiaus plokštiniai kapai ir pilkapiai? Proistorikų tarpe nebekeliama jokių abejonių, kad paminëtieji kapai priklauso lietuvių latvių protéviams. Jei nustatant kultūros tolydumą prieškristiniame geležies amžiuje dël mažo radinių skaičiaus susiduriam su sunkumais, tai nuo mūsų eros pradžios iki istorinių laikų, kada jau turime visai aiškių žinių apie to krašto gyventojus, kultūros raidoje nepastebime jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Iš turimos proistorinės medžiagos matyti, kad senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimas pamažu kitėdamas kaskart vis įgauna naujų formų ir normaliai rieda tolyn. Tai rodo, kad nekito šio krašto gyventojai, kad kitos kilmës tautos čia nebuvò įsikūrusios. To nepatvirtina nei proistoriniai šaltiniai, nei kalbiniai duomenys. Maždaug apie 200 po Kr. atsiranda visa eilë papuošalų formų, pvz., žalvari-

¹⁹¹⁾ W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens, psl. 207.

¹⁹²⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 591—592.

¹⁹³⁾ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 277, 314, 624 (pastaba 2).

¹⁹⁴⁾ T. J. Arne, Det stora svitjod. Stockholm 1917, psl. 14 tt.

nių antsmilkinių su rako pavidalo skylute (Pav. 41:1,2), šaukštinių antkaklių, segių ir kitų dirbinių, būdingų tik lietuvių gyvenamajam plotui. Pagal tai tenka spręsti, kad lietuviai su latviais apie šį laiką jau buvo atskilę nuo bendro baltų kainieno ir kartu sudarė vienalytę tautą. Tad kaip gi yra su K. Būgos teorija?

K. Būga¹⁹⁵), remdamasis Gudų (buv. Minsko, Mogilevo ir Smolensko gub.) vietų vardų studijomis įrodinėjo, kad lietuvių bei latvių protėvynės reikią ieškoti i šiaurę nuo Priepetės, pagal kairiuosius jos intakus, pagal Bereziną ir Dniepero aukštupį beveik iki Sožės vidurupio. Sožės aukštupyje (Smolensko gub.) lietuviai ir latviai turėjė susidurti su dabartinės Mardvos protėviais. Apie tai esą galima spręsti iš baltiškos kilmės žodžių mardvių kalboje. Jie, pvz., pasiskolinė šiuos žodžius: *pantis*, *peilis*, *perkūnas*, *sora*, *šikšna* ir *tūkstantis*¹⁹⁶). Su somais, t. y. su lybių, estų ir suomių, protėviais baltai bus susidūrę Dauguvos ir Dniepero aukštupyje¹⁹⁷). Pietų rytuose ilgą laiką kaimynystėje gyvenę dar i atskiras tautas nesuskilę slavai. Tačiau baltai nevisą laiką gyvenę senosiose savo sodybose. K. Būgos nuomone, anksčiausiai iš visų aisčių atskilę prūsai ir jie pirmieji pasiekę Baltiją. Būga spėja, kad prūsai dar prieš mūsų era jau gyvenę Vyslos žemupyje, kur jie susidūrė su Pavyslyje įsikūrusiais rytiniais germanais — gotais. Žymiai vėliau išsikėlę iš savo senosios protėvynės lietuviai ir latviai i dabartines sodybas. Sio kėlimosi priežastis buvusi slavų ekspansija. Slavams pradėjus veržtis iš anapus Priepetės Dniepru aukštyn i lietuvių teritoriją VI amž. ar VII amž. pradžioje, lietuviai buvę priversti keltis i vakarus nuo Dniepero aukštupio ir Sožės bei Berezinos upių. Pirmaisiais dabartinio Lietuvos krašto gyven-

¹⁹⁵) Plg. jo darbus: Kalbų mokslas bei mūsų senovė. Kaunas 1913; Kalba ir Senovė. Kaunas 1922; Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė. — Tauta ir Zodis, I, 1923, psl. 1—20; Aistiškos kilmės Gudijos vietovardžiai. — Tauta ir Zodis, I, psl. 20—44; Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. Kaunas 1924 (tas pat vokiškai: Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung. — Streitberg — Festgabe. Leipzig 1924, psl. 22—36) ir kt.

¹⁹⁶) Tauta ir Zodis, I, psl. 6, 44.

¹⁹⁷) Tauta ir Zodis, II, psl. 103.

tojais K. Būga laiko somus, t. y., lybių, estų ir suomiu, protėvius.

Taigi, jeigu lietuviai, kaip sako K. Būga, būtų pradėję keltis į dabartinę Lietuvą tik VI-ame ar VII-to amž. pradžioje, tai apie tą laikotarpi Lietuvos medžiaginėje kultūroje pastebėtume visai naują, svetimą kultūros srovę, užliejusią visą Lietuvos kraštą. Iš proistorinių radinių mes pamatyti, kaip ankstyvesnieji Lietuvos gyventojai, kuriuos K. Būga laiko somais, traukiasi į šiaurę arba maišosi su naujais gyventojais. Tačiau šitokio pakitimo visai nematyti. Medžiaginė šio laikotarpio lietuvių kultūra rieda be jokių pakitimų, taigi ir apie jų atsikėlimą į dabartines sodybas netenka kalbėti: jie čia, kaip matėme, jau ir anksčiau yra gyvenę.

K. Būgos darbas mums yra svarbus kitu atžvilgiu. Būga vietų vardų studijomis yra nustatęs, kad mūsų giminės gyvenamieji plotai rytuose prieistoriniai laikais nesiribojo dabartinėmis etnografinėmis lietuvių ir latvių sienomis, bet lietuvių protėvių gyventa gana toli Gudų žemėje. Apie tokią lietuvių giminės atplaišą galindus mini ir rusų XI—XII amž. kronikos. Tie galindai, kaip matyti iš Ipatijaus kronikos¹⁹⁸), gyveno prie aukštutinės Protvos, ties Možaisku, į vakarus nuo dabartinės Maskvos.

Dar toliau už K. Būgą yra nuėjęs Berlyno slavistas M. Vasmeris¹⁹⁹), kurs rytines sienas naujomis vietovardžių studijomis nukėlė tolėliau į rytus. Jis įrodinėja, kad baltai yra gyvenę buvusiose Smolensko bei Kalugos gubernijoje, vakarinėje Maskvos gub. dalyje ir pietų vakarų Tverės bei Pskovo gub. dalyje. Toliau į rytus gyvenusios suomių ugrų giminės tautos²⁰⁰). Sios kalbininkų nustatytos rytinės baltų gyvenamiosios ribos iš dalies jau ir dabar gali būti patvirtintos proistoriniai duomenimis. Nors tuo tarpu Guduose žinoma labai maža senojo geležies amžiaus senovės paminklų, tačiau turimoji

¹⁹⁸) Ipatijaus kronikoje rašoma, kad 1147 m. vidurinės Rusijos kunigaikštis Sviatoslavas ėjęs „Smolenskiju volost' vojevati“ ir „šed Sviatoslav i vzia liudi Goljad' verch Porotve“.

¹⁹⁹) Max Vasmer, Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. — Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist. Klasse, Berlin 1932, t. XXIV, psl. 637—666.

²⁰⁰) Max Vasmer, Beiträge, l. c., psl. 664.

medžiaga yra gryna baltiško pobūdžio. Net Okos bei Kamos srityse aptikta senojo ir vidurinio geležies amžiaus radinių, kurių savo formomis yra giminingi to paties laikotarpio lietuvių ir latvių medžiaginės kultūros dirbiniams²⁰¹⁾. C. Engelis, kurs paskutiniuoju metu šį klausimą yra studijavęs²⁰²⁾, tvirtina, kad šiaurės ir vidurio Guduose bei į rytus Okos krašte senajame ir viduriniame geležies amžiuje gyvenę rytiniai baltai, t. y. lietuvių latvių protėviai. Reikia tikėtis, kad šis klausimas ateityje, labiau ištýrus Gudus ir gretimąsias sritis, galės būti daug aiškiau ir tiksliau išspręstas.

VII

VIDURINIS GELEŽIES AMŽIUS

(400 — 800 po Kr.)

Po senojo geležies amžiaus mūsų proistorėje prasideda naujas kultūros raidos etapas, vidurinis geležies amžius, kitur dar vadinamas tautų kraustymosi laikotarpiu. Šio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrai pažinti taip pat susikaupė nemaža naujos medžiagos, bet daugumas jos, deja, yra atsitiktinio pobūdžio. Tyrinėtų kapinynų turime labai nedaug. Iš paskutiniuoju metu tyrinėtų kapinynų pažymėtini šie: Uptytės, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., Eigulių II, Pažaislio vls., Kauno aps. ir Uogučių, Platelių vls., Kretingos aps. Tat trumpai susipažinkime su šių tyrinėjimų rezultatais.

1938 m. Uptytės kapinyno tyrinėjimų metu, be senojo geležies amžiaus kapų, buvo surasta, kaip minėjau, dalis ir iš vidurinio geležies amžiaus. Laidosena ir šitame laikotarpyje

²⁰¹⁾ Drevnosti basseinov reki Oki i Kamy. — Materiały po archeologii Rossii, Nr. 25, S. Peterburg 1901, Tabl. XVII, XVIII ir kt.

²⁰²⁾ C. Engel, Die Ostausbreitung der baltischen Völker in vorgeschichtlicher Zeit. — Germanen — Erbe, 2. Jahrgang, Heft 12, 1937, psl. 335—338; tas pats, Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker. — Forschungen und Fortschritte, Nr. 5, 1938, psl. 49—51; tas pats, Die baltische Besiedlung Weiss — und Mittelrusslands in vorgeschichtlicher Zeit. — Literarum Societas Estonica 1838—1938, Liber Saecularis, II, Tartu 1938, psl. 904—910.